

Masterproef 2020

Fateha Sh Naveed
Hybridisatie van westerse en
oosterse woonpatronen
Een verrijking van het eurocentrische
cohousing-concept?

UHASSELT

KNOWLEDGE IN ACTION

FACULTEIT
ARCHITECTUUR EN KUNST

Fateha Sh Naveed

*Promoter: Saidja Heynickx
Begeleider: Gilberte Claes*

*Masterproef Interieurarchitectuur
2019-2020*

*Universiteit Hasselt
Faculteit architectuur en kunst*

Hybridisatie van westerse en oosterse woonpatronen

Een verrijking van het eurocentrische cohousing-concept?

Voorwoord

Ik ben mijn God Allah, de almachtige dankbaar voor het geven van de zegen, de kracht, de kans en de uithoudingsvermogen om deze scriptie te voltooien.

Vanaf het moment dat ik wist wat het woord 'interieurarchitect' betekende, wist ik meteen dat dit de opleiding was voor mij. Met enorme enthousiasme begon ik aan de bacheloropleiding en nu schrijf ik een aantal jaar later de laatste pagina's van mijn masterscriptie.

Het waren jaren vol spanning, vreugde, wazigheid, druk, blijdschap, frustraties en op bepaalde momenten zeker ook tranen. Elke drempel waarvan ik dacht dat ik er niet over zou geraken, heeft me sterker en meer zelfzeker gemaakt.

Ik wil graag mijn promotor, Prof. Saidja Heynickx bedanken, die mij waardevolle kennis heeft bijgebracht die ik zeker zal meenemen in mijn verdere carrière. Bedankt om mij vanaf dag één met veel interesse en aandacht te begeleiden in mijn onderzoek.

Ook ontwerpbegeleider Gilberte Claes, die altijd klaar stond om mijn ontwerp te begeleiden, heeft mij enorm geholpen. Dankzij hun feedback en kritische commentaar was ik in staat om mijn project en thesis telkens naar een hoger niveau te tillen.

Ook een dankjewel aan Naveed Iqbal voor het verschaffen van nuttige informatie over de Pakistaanse architectuur en *haveli's* die ik heb kunnen gebruiken in mijn onderzoek.

Een groot dankjewel aan Nayyera Tanveer en Tanveer Ahmed, mijn familie in Pakistan die altijd klaar stonden om mij de nodige informatie voor de Pakistaanse case study's te bezorgen.

Bedankt aan mijn ouders, broer en zus voor hun geduld en steun gedurende al deze jaren.

Tenslotte wil ik mijn man Safeer Ahmed bedanken, die mij ten volste heeft gesteund in heel mijn opleiding en altijd klaar stond op de momenten dat ik het niet meer zag zitten.

Vanuit mijn positie besef ik me maar al te goed dat niet iedereen de kans krijgt om te studeren die ik wel heb gekregen. Ik ben enorm dankbaar dat ik in een tijd leef en in een land waar ik mij ten volste kan ontplooiën, en zo mijn dromen kan waarmaken.

Ik hoop dat ik met deze masterscriptie veel mensen kan inspireren.

Bedankt voor alles,

Fateha Sh Naveed

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	9
1.1. Abstract.....	10
1.2. Onderzoeksvraag	11
1.3. Methodologie.....	11
2. Onderzoek Cohousing.....	13
2.1. Geschiedenis.....	14
2.2. Gemeenschappelijk wonen.....	16
2.3. Verschillende vormen van gemeenschappelijk wonen.....	17
2.3.1. Centraal wonen.....	17
2.3.2. Cohousing.....	17
2.3.3. Woongroep.....	17
2.3.4. Gemeenschapshuis.....	18
2.3.5. Leefgemeenschap.....	18
2.3.6. Tweewoonst.....	19
2.4. Waarom zouden we cohousen?.....	20
2.4.1. Financiële voordelen.....	20
2.4.2. Ecologische voordelen.....	21
2.4.3. Sociale voordelen.....	21
2.5. Verplichtingen en nadelen van cohousing.....	22
2.6. Cohousing in België	23
2.7. Cohousing in de praktijk.....	24
3. Onderzoek Pakistaanse wooncultuur.....	27
3.1. Pakistan in het algemeen.....	28
3.2. Wat is een haveli en hoe is het ontstaan?.....	31
3.3. Gemeenschappelijk familiesysteem.....	37
3.4. Multifunctionaliteit, flexibiliteit en verplaatsbaarheid.....	38
3.5. Invloed van de Islam op de manier van wonen.....	41
3.5.1. Hetgebed.....	41
3.5.2. Purdah.....	42
3.5.3. Lota.....	42
3.6. Vloercultuur.....	43
3.6.1. De verloren hurkcultuur.....	43
3.6.2. Tafelen op de vloer.....	44
3.7. De ultieme gastvrijheid van de hujra.....	46

4.	Pakistaanse Materialen.....	49
	4.1. Marmer.....	50
	4.2. Onyx	51
	4.3. Hout.....	51
	4.4. Zout.....	54
5.	Case study's.....	57
	5.1. Pakistaanse cohousingprojecten.....	58
	5.1.1. Karam Buksh Sethis Haveli 19de eeuw.....	58
	5.1.2. Meergezinswoning - Gulshan Iqbal Karachi - 20ste eeuw.....	60
	5.1.3. Driegezinswoning Multan 21ste eeuw.....	62
	5.2. Belgische Cohousingprojecten.....	63
	5.2.1. Le Beguinage du Viaduc - Het voormalig begijnhof in Brussel....	63
	5.2.2. Bijgaardehof – Gent.....	65
	5.2.3. Cohousing Gummarushof - Mechelen.....	67
	5.2.4. Vinderthoute.....	69
	5.2.5. Groepswoning mentaal gehandicapten – Zoersel.....	71
6.	Conclusie.....	73
	6.1. Conclusie uit Pakistaanse casestudy's.....	74
	6.2. Conclusie Belgische cohousing-projecten.....	76
	6.3. Welke ontwerptools kunnen we hieruit halen?.....	77
7.	Masterproject.....	79
	7.1. Gekozen locatie.....	80
	7.2. Bestaand pand & Aanbouw.....	85
	7.3. Bewonersprofielen.....	86
	7.4. Grondplannen.....	88
8.	Referentielijst.....	95
	8.1. Figurenlijst.....	96
	8.2. Referentielijst.....	98

1. Inleiding

1.1. Abstract

Als dochter van geïmmigreerde ouders, ben ik met twee culturen opgegroeid. Met de Pakistaanse cultuur thuis en de Belgische cultuur daarbuiten, heb ik op vlak van cultuur veel bijgeleerd vanuit twee verschillende werelden en perspectieven. In mijn beginnende tienerjaren zag ik dat er duidelijke verschillen waren. Zo eten wij thuis Pakistaanse maaltijden, spreken wij onderling de taal Urdu en hebben de Islamitische godsdienst. Ik heb dit altijd ervaren als een enorme verrijking in mijn leven. Zonder er eigenlijk moeite voor te doen, ken ik heel wat exotische gerechten en ben ik een taal rijker. Door naar school te gaan, heb ik uiteraard Nederlands geleerd en maakte ik kennis met de 'Vlaamse' cultuur. Ik heb nooit een 'achterstand' ervaren op mijn kennis in vergelijking met mijn klasgenoten. Met twee culturen opgroeien had voor mij dus vele voordelen.

Op vlak van 'wonen' merkte ik al vrij vroeg dat de Belgische wooncultuur en Pakistaanse wooncultuur grotendeels hetzelfde waren. Zo hebben wij uiteraard ook een zetel waar wij op zitten als we televisie kijken en eten wij aan een eettafel, maar toch merkte ik dat er kleine verschillen waren. Soms maken wij op een andere manier gebruik van de ruimte.

Als er veel familie over de vloer komt en er niet genoeg plaats is aan de eettafel, leggen wij een tafelkleed op de grond, zodat ook daar rond al zittend gegeten kan worden. Ook al lijkt dit vreemd en ongewoon, voor mij was het vrij normaal en het zorgde voor de meest gezelligste momenten.

Het eerste semester van dit academiejaar hebben wij met de ontwerpstudio wonen gewerkt rond cohousing in het Karmelitessenklooster in Gent voor 50-plussers. Het project was leerzaam, interessant en heeft me doen denken aan enkele Pakistaanse woongewoontes die ook terugkomen binnen 'cohousing', maar net op een andere manier.

Mijn interesse in deze twee onderwerpen (Pakistaanse wooncultuur & cohousing), zal daarom de vertrekbasis vormen van deze thesis. Via multiculturele principes, wil ik de factoren en onderliggende systemen vinden die de kwaliteiten van het "cohousen" kunnen versterken. Ik wil de aspecten van het wonen en het gebruik van ruimtes herbekijken vanuit "mijn" cultureel perspectief en gecombineerd met ontwerpend onderzoek hieruit leren en deelconclusies uit trekken. Deze wil ik vervolgens toepassen binnen mijn masterproject om dan te bekomen tot een cohousingproject.

In dit onderzoek zullen we specifiek focussen op de wooncultuur op het Pakistaanse platteland en dorpen zoals Pashawar, Multan en Rawalpindi. We maken deze keuze omdat deze plaatsen de meest authentieke manier van wonen hebben en dat maakt het voor deze thesis relevanter. De grote steden in Pakistan zoals Islamabad zijn vrij gemoderniseerd, waardoor het verschil in wooncultuur minder groot is. Een volledig isolement van culturen bestaat nog nauwelijks, dit blijft dus een deels artificiële oefening.

1.2. Onderzoeksvraag

Welke typologische woonstructuren uit Pakistan zijn interessant en waar liggen de verschillen met bestaande cohousing projecten in Vlaanderen?

Hoe kunnen we vanuit deze vergelijking mogelijke pistes aanreiken om de woonkwaliteiten binnen cohousing projecten in Vlaanderen te versterken op basis van woonpatronen in Pakistan en meer bepaald de *'haveli's'*?

1.3. Methodologie

Voor dit onderzoek maken we gebruik van verschillende onderzoeksmethodes.

Door middel van literatuurstudie zullen we eerst voldoende informatie opnemen rond de twee grote onderwerpen cohousing en de Pakistaanse wooncultuur.

Om deze literatuurstudie beter te begrijpen en te verbeelden zal gebruik gemaakt worden van het artistiek onderzoeksluik. Door middel van snelle schetsschema's zal de geschreven informatie verbeeld worden. Verder bestaat een groot deel van het onderzoek uit case study's naar heel wat co-housing projecten.

De verworven kennis uit de literatuurstudie en case study's worden praktisch toegepast op het masterproject.

2. Onderzoek Cohousing

2.1. Geschiedenis

Om een heldere kijk te krijgen op de begrippen cohousing en gerelateerde concepten ervan, vertrekken we vanuit de geschiedenis van cohousing. Belangrijke bronnen hierbij zijn het boek *Cohousing* van McCamant & Durrett en de website van Samenhuizen vzw.

Met de komst van de treinen en auto's, zorgde de toenemende mobiliteit ervoor dat mensen verder van elkaar gingen wonen en dagelijks grote afstanden begonnen af te leggen. Voorheen woonden mensen heel hun leven in één dorp samen met mensen uit verschillende sociale klassen en generaties. Op vlak van architectuur kwam hierdoor de nadruk op de suburbane woning met elk een afgeschermd tuin en met focus op het geïsoleerde gezin. Volgens de vzw Samenhuizen is dit enerzijds positief door de vrijheid en keuzemogelijkheden die het met zich meebrengt maar anderzijds voelen meer en meer mensen zich niet meer goed bij deze manier van leven en wonen. Zij ervaren een gebrek aan contact en relaties. (Cohousing in Denemarken, z.d.) Bovendien is er ook een toenemend aantal alleenstaanden, éénoudergezinnen, samengestelde gezinnen, etc. Hierdoor is er een groeiende vraag naar andere manieren van wonen zodat er een variatie en flexibiliteit in woontypologieën ontstaat. (Cohousing in Denemarken, z.d.)

De geschiedenis van het gemeenschappelijk wonen begint in 1964 in Denemarken. Architect Gudmand-Hoyer zocht samen met andere architecten een oplossing voor een betere leefomgeving en ontwikkelde een plan voor 12 huizen rond een gemeenschappelijk huis en zwembad. Dit plan is nooit uitgevoerd, maar de artikelen die hij hierover schreef lokten heel wat reacties uit van geïnteresseerden. Hij kwam in contact met mensen met soortgelijke ideeën. Samen ontwikkelden ze een aantal projecten die wel werden voltooid. Tegen eind 1982 had Denemarken 22 bewoonde cohousing projecten. De ideeën van cohousing zijn ondertussen volop doorgedrongen in de Deense samenleving. (Devloo, 2013; McCamant & Durrett, 1988)

De Deense architecten waren sterk geïnspireerd door het boek *Utopia* van Thomas Moore vanwaar zij de motivatie haalden om een sterk sociaal netwerk te creëren. Hierbij heb je de mogelijkheid om bewust te kiezen voor goede burens, waardoor de sociale controle groter zou zijn en dit zou ook een positief effect hebben in de opvoeding van de kinderen. (McCamant & Durrett, 1988)

Na Denemarken werden vooral in Zweden, Duitsland en Nederland veel cohousing-projecten gerealiseerd. (McCamant & Durrett, 1988) In Zweden was er een tekort aan bedienden voor huishoudens in het begin van de 20ste eeuw. Als oplossing hiervoor kwam het 'Kollektivhus'. Dit was een flatgebouw met appartementen die gemeenschappelijke eetkamers en keukens hebben. De appartementen hadden geen of zeer beperkte keukens. Het 'Kollektivhus' werd door huisvestings-maatschappijen gerealiseerd en verhuurd. Vooraf werd er dus niet gezocht naar specifieke bewoners. Deze manier van wonen was zeer interessant voor gezinnen waarvan beide ouders werken of alleenstaanden die niet de tijd hebben om zelf te koken. In de gemeenschappelijke keuken had je personeel die kookte. Hierdoor werden deze woningen al snel 'Hotelwoningen' genoemd. (McCamant & Durrett, 1988)

Zwitserland staat bekend om zijn coöperatieve woonprojecten. De 'wohngenossenschaften' zijn ontstaan in 1907 als reactie op een tekort aan betaalbare huisvestingen voor de werkende klasse. Begin jaren '90 stelt de stad Zürich tot doel om 10.000 betaalbare en kwalitatieve woningen te realiseren. Deze woonprojecten hebben als doel betaalbare woningen te realiseren met een hoge woonkwaliteit. De hoge kwaliteit is belangrijk om mensen met een hoger inkomen aan trekken waardoor er een sociale mix ontstaat in het woonproject. In

zulke projecten is er dus doelbewust meer oog voor de kwaliteit van materialen, de architectuur, de inrichting van de buitenruimte en wonen is terug betaalbaar. Ook is er aandacht voor de zwakkere personen in de samenleving en hebben ruimtes zodanige afmetingen, waardoor ze flexibel in gebruik zijn. (Drooghmans, 2019)

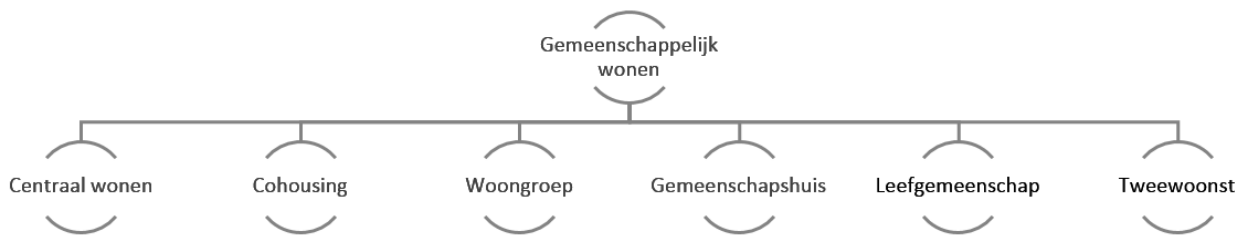
In principe is cohousing niets nieuws, wanneer je in een kleine gemeenschap leeft zoals een klein dorp of buurt, wordt het gemeenschapsgevoel hier automatisch veel groter door de kleinschaligheid. Met cohousing wordt er enkel doordacht gezocht naar welke voordelen deze kleinschaligheid kan bieden.

In Nederland staat cohousen bekend onder de naam Centraal Wonen. In de jaren 70 kwam de mentaliteit om samen te wonen. Het verschil met Denemarken, was dat Nederland grotere projecten realiseerde, waardoor de gemeenschappelijke voorzieningen niet centraal waren maar per cluster werden gegroepeerd van 4 tot 8 eenheden. De clusters hebben wel een eigen keuken, leefruimte en eetruimte. Deze woonprojecten waren succesvol, de bewoners vonden een intimiteit van een soort uitgebreidere familie en daar waren ze ook naar op zoek. (Devloo, 2013; McCamant & Durrett, 1988)

De visie op collectief wonen is ontwikkeld voor al deze landen. Zij willen de woonsituatie verbeteren door te collectiviseren.

2.2. Gemeenschappelijk wonen

Wanneer bewoners uit verschillende gezinnen vrijwillig met elkaar samenleven spreken we van 'gemeenschappelijk wonen', ook wel "samenhuizen" genoemd. Gemeenschappelijk wonen is een overkoepelende term dat wordt gebruikt voor verschillende woonvormen zoals cohousing, kangoeroewonen en zorgwonen. Cohousing is dus niet hetzelfde als gemeenschappelijk wonen, het is er slechts een vorm van. Gemeenschappelijk wonen kan een oplossing zijn voor velen. Het is betaalbaar, duurzaam en helpt de vergrijzing en vereenzaming tegen te gaan. Het heeft dus niet enkel economische meerwaarde, maar ook sociale. (Wat is het? | Samenhuizen VZW, z.d.)

Figuur 1: Vormen van gemeenschappelijk wonen, bron: auteur

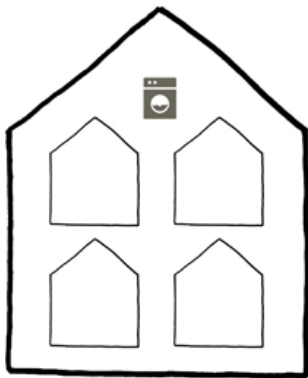
Volgens de Vlaamse Overheid, moet men aan een aantal voorwaarden voldoen voordat we kunnen spreken van 'gemeenschappelijk wonen'. Men mag enkel spreken van gemeenschappelijk wonen wanneer

- het gebouw als hoofdfunctie 'wonen' heeft,
- het gebouw bestaat uit meerdere woonegelegenheden,
- het minimaal twee huishoudens heeft
- er minimum één leefruimte gedeeld wordt op vrijwillige basis,
- er minimaal één privé leefruimte is
- en de inwoners gezamenlijk instaan voor het beheer.

Hierbij is het belangrijk mee te delen dat we bij een klassiek appartement of een meergezinswoning NIET spreken over gemeenschappelijk wonen. Het delen van een leefruimte is dus een belangrijke factor. Het kan daarbij om eender welke leefruimte gaan zoals een keuken, eetkamer, woonkamer of zelfs badkamer. Bij een klassiek appartement delen de bewoners geen leefruimte, enkel de ruimte om zich te verplaatsen zoals een trap, gang, lift, garage,... (Gemeenschappelijk wonen en woningdelen, z.d.)

2.3. Verschillende vormen van gemeenschappelijk wonen

Gemeenschappelijk wonen heeft diverse vormen, waarin de mate van gemeenschappelijkheid verschilt. Waar sommige vormen bijna alle ruimtes delen, hebben andere vormen een privéwoning binnen een gemeenschappelijk woonproject. Wel hebben ze altijd een aantal ruimtes gemeenschappelijk. (Wat is het? | Samenhuizen VZW, z.d.) Samenhuizen v.z.w. maakt voor Vlaanderen een onderscheid tussen enkele types. Deze types verschillen met de Waalse types en verschillen ook per land. In Nederland bijvoorbeeld zijn 'cohousing' en 'centraal wonen' synoniemen van elkaar. In Vlaanderen zijn dat twee verschillende vormen van gemeenschappelijk wonen. (Jonckheere et al., 2010) We zullen de meest voorkomende vormen van gemeenschappelijk wonen hieronder bespreken die zijn bepaald door de v.z.w. Samenhuizen.

2.3.1. Centraal wonen

We spreken van 'centraal wonen' wanneer iedere woning autonoom is en beschikt over een eigen woonkamer, slaapkamers, keuken en badkamer. De gemeenschappelijke voorzieningen zijn de tuin, garages, wasplaats en eventueel nog een bewonerscafé of een werkplaats. Zelden is er een keuken en eetzaal aanwezig voor de volledige gemeenschap. (Jonckheere et al., 2010; Wat is het? | Samenhuizen VZW, z.d.)

Figuur 2: Schema centraal wonen, bron: auteur

2.3.2. Cohousing

Ieder gezin beschikt over een eigen autonome privé-"unit" met sanitair en keuken. De gemeenschappelijke ruimtes en voorzieningen zijn zeer uitgebreid zoals de keuken/eetzaal waar bewoners de kans krijgen om samen te eten. Daarnaast delen ze ook een parking, wasplaats, een zithoek en meestal gastenkamers, een hobbyruimte, een bureautje en soms een kinderruimte. (Gemeenschappelijk wonen en woningdelen, z.d.; Wat is het? | Samenhuizen VZW, z.d.; Jonckheere et al., 2010)

Figuur 3: Schema cohousing, bron: auteur

2.3.3. Woongroep

Bij een woongroep wordt een huis gedeeld door studenten of jong-werkenden. Bewoners beschikken over elk hun eigen slaapkamer met soms een zithoek, de rest van het huis is gemeenschappelijk. Woongroepen komen vooral in en rond steden voor. Ook bestaan er specifiek woongroepen voor ouderen. (Jonckheere et al., 2010)

Figuur 4: Schema Woongroep, bron: auteur

2.3.4. Gemeenschapshuis

Een andere benaming hiervoor is ook wel woningdelen of huisdelen. Meestal gaat het om een groep mensen die een huis met elkaar delen. Vaak hebben de bewoners een privé-slaapkamer en delen ze de rest van de ruimtes zoals de keuken, badkamer, etc. De samenstelling van de bewoners wisselt voortdurend. Na een bepaalde tijd vertrekken de bewoners meestal om op hun zelf te gaan wonen of om samen te gaan wonen met hun partner. Het verschil met een woongroep is dat de privéruimte bij een gemeenschapshuis vaak beperkt is tot enkel een slaapkamer.

De bewoners zijn meestal jonge mensen. Deze vorm van samen wonen komt vooral voor in universiteitssteden zoals Leuven en Gent. De term "Friends-wonen" wordt ook vaak gebruikt, verwijzend naar de bekende televisiereeks. (Jonckheere et al., 2010; Wat is het? | Samenhuizen VZW, z.d.)

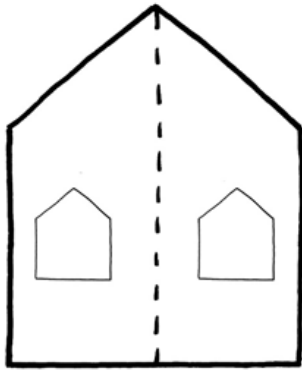
Figuur 5: Schema gemeenschapshuis, bron: auteur

2.3.5. Leefgemeenschap

Leefgemeenschappen hebben een grotere gemeenschappelijkheid dan in centraal wonen of cohousing. De privéruimte is beperkt. Bij een leefgemeenschap zijn meeste ruimtes volledig gemeenschappelijk, dus vaak ook de slaapkamers zoals in internaten. Meestal bestaat er een ideologische factor die de bewoners verbindt zoals religie. Activiteiten worden gezamenlijk georganiseerd in onderling overleg tussen de bewoners. Een voorbeeld hiervan zijn de christelijk geïnspireerde kloostergemeenschappen. De bewoners leven hier ook voor een langere periode samen. (Gemeenschappelijk wonen en woningdelen, z.d.; Wat is het? | Samenhuizen VZW, z.d.; Jonckheere et al., 2010)

Figuur 6: Schema leefgemeenschap, bron: auteur

2.3.6. Tweewoonst

Wanneer twee gezinnen in één woning verblijven spreken we over een tweewoonst. Het gezin kan ook bestaan uit een enkele persoon. Binnen de tweewoonst onderscheiden we twee types, de algemene vorm (Duo-wonen) en de vorm met intergenerationale solidariteit (Kangoeroewonen). (Jonckheere et al., 2010)

- Duo wonen

Bij Duo-wonen verhuurt de eigenaar een deel van de woning aan een ander persoon of gezin. Deze vorm van wonen wordt vooral gebruikt wanneer er ruimte vrij komt doordat de kinderen uit huis zijn, na een overlijden of na een scheiding.

- Kangoeroewonen

Wanneer het gaat om een wederzijdse solidariteit tussen een ouder echtpaar en een jong(er) gezin, dan spreken we van kangoeroewonen. Ook hier kan het gezin een enkele persoon zijn. Vaak is er een familiale band tussen beide, maar dit is geen vereiste. Deze woonvorm kan een uitkomst bieden als er ruimte vrij komt in een woning, maar het heeft ook een enorme meerwaarde door de praktische steun en hulp die wederzijds kan aangeboden worden. Zo kunnen ouderen passen op de kinderen, het huis bewaken wanneer het jonger gezin afwezig is. Het jonger gezin kan helpen met boodschappen, klusjes en zorg dragen voor de oudere. (Gemeenschappelijk wonen en woningdelen, z.d.; Wat is het? | Samenhuizen VZW, z.d.; Jonckheere et al., 2010)

Figuur 7: Schema tweewoonst, bron: auteur

2.4. Waarom zouden we cohousen?

Bijna 80% van de Vlamingen in België is eigenaar van zijn woning (Eigendomsstatuut, z.d.), dit is bijna een wereldrecord. De gemiddelde woonoppervlakte voor een nieuwe woning lag in 2014 op 132m² volgens vastgoedorganisatie Century. Dit is enorm veel in vergelijking met onze buurlanden. In Nederland is het gemiddelde slechts 75m². (NWS, 2014) De Vlaming is het gewoon om groot te wonen.

Grote huizen hebben voordelen, zo is er veel opslagruimte, je kan ongestoord leven, je hoeft geen rekening te houden met een anderen die je kunnen storen. Een eigen woning wordt gezien als een investering, je kan er je gezin in stichten, je zal er oud in worden en later kunnen je kleinkinderen bij je komen logeren. Enorm flexibel, dus ook zeer praktisch, maar ook onhandig. Een groot huis vraagt veel onderhoud, wat ook veel tijd kost. Bovendien is er een mentaliteitsverandering nodig. Wij leven met meer dan 11 miljoen mensen in België, (Structuur van de bevolking | Statbel, z.d.) en het is niet mogelijk om iedereen te voorzien van een vrijstaand huis. Ook brengt dit problemen met zich. Volgens Vlaamse Bouwmeester Van Broeck is de verkaveling en de lintbebouwing schadelijk voor de mobiliteit, open ruimte en voor de overheidskosten. Groen en open ruimte worden hierdoor schaarser. Wij zouden alle woonkwaliteiten en woonwensen van de Vlaming moeten heruitvinden in nieuwe woonmodellen. Hierdoor zouden wij terug kwalitatief landelijk kunnen wonen. (Vlaamsbouwmeester, 2019)

Waar in 1960 66% van de bevolking op het platteland woonde, is dit vandaag slechts 45%. De dorpen op het platte land blijven krimpen. (NWS, 2014) Dit betekent niet dat iedereen in kleine appartementen in torens moet gaan wonen maar kleiner wonen en dichter bij elkaar wonen zoals in rijwoningen met een tuin zouden al voor heel wat verbetering zorgen. Om het ecosysteem te redden en om van de files af te geraken zouden we 25% van ons grondgebied moeten omzetten naar beschermde natuur. (Vlaamsbouwmeester, 2019)

Gelukkig is er al een verandering te zien. Er worden meer appartementen gebouwd op plaatsen waar er eerst een vrijstaande woning stond, ook kiezen mensen steeds meer voor een gesloten bebouwing. Het gaat langzaam beter maar er zijn nog manieren om dit probleem te verhelpen en cohousen is daar één van omdat cohousen vaak gepaard gaat met compact bouwen en in sommige gevallen gepaard gaat met het bewaren van waardevolle panden, waarbij een nieuwbouw niet nodig. (De Bisschop, 2018)

Cohousen heeft hierbuiten nog vele voordelen op financieel, ecologisch en sociaal gebied.

2.4.1. Financiële voordelen

Cohousing-projecten zijn op het eerste zicht een dure investering, maar op lange termijn levert het zeker economische besparingen op. Bewoners kunnen kosten drukken door grote aankopen te delen met medebewoners. Een wasmachine, grasmaaier en stofzuiger bijvoorbeeld zijn bijna noodzakelijk, maar het is niet iets dat je altijd gebruikt. Het is daarom zeer voordelig als je de aankoopprijs kan drukken door het te delen met medegebruikers.

Buiten een woonplaats, krijg je ook toegang tot alle faciliteiten van het project. Bovendien hebben cohousing-projecten vaak ruimtes die grote en luxueuze huizen hebben zoals een zwembad, een grote tuin, een werkplaats, etc.

Bewoners delen niet alleen voorwerpen met elkaar, maar helpen elkaar met klusjes en andere activiteiten, wat op zijn beurt de behoefte aan financiële uitgaven vermindert. Je krijgt dus niet alleen een woning maar ook toegang tot diverse faciliteiten. (Diva, 2017; Livingston, z.d.)

2.4.2. Ecologische voordelen

Eénpersoonshuishoudens zorgen voor meer uitstoot van koolstofdioxide. Dit komt omdat zij geen voordeel kunnen halen uit schaalvoordelen. Bij een cohousingproject heb je meer leden waardoor je grotere aankopen kan doen van hetzelfde product. Door gemeenschappelijk gebruik van de producten is er ook minder afval omdat producten beter en vollediger benut worden. Zo laat één boer een kleinere ecologische voetafdruk na dan 10 boeren voor 10 gezinnen. (Diva, 2017)

De druk van de omgeving om minder afval te produceren is groter als de afvalzakken gezamenlijk worden gekocht, deze 'peer pressure' is minder aanwezig bij éénpersoonswoningen. (Jonckheere et al., 2010)

De ecologische voetafdruk wordt om deze redenen aanzienlijk verlaagd en een studie in de VS toont aan dat de bewoners tot 60% minder energie verbruiken in cohousing-projecten dan in klassieke woningen. (Diva, 2017; Wat is Cohousing?, z.d.)

2.4.3. Sociale voordelen

Voor de meeste bewoners zijn de sociale voordelen veel belangrijker dan de financiële en ecologische voordelen. Meestal zijn het de sociale voordelen waarom mensen beslissen om deel te maken van een cohousingproject. (Jonckheere et al., 2010)

Doordat je meerdere co-housers hebt, ben je vrijwel nooit alleen. Men zal zich niet zo snel eenzaam voelen en je kan vaak rekenen op medebewoners. Zo zien we vaak dat er binnen een cohousingproject een regeling wordt opgesteld over wie om de beurt de kinderen van school gaat halen. Het is uiteraard absurd om drie verschillende ouders hun kinderen te laten ophalen als ze allemaal in hetzelfde gebouw wonen. Als je gebruik maakt van een sociaal voordeel, ga je ook al sneller iemand helpen in het gebouw die hulp nodig heeft.

Uit een interview tussen bewoners van een cohousing-project in Limburg, voor radio 2 blijkt ook dat de bewoners heel gelukkig zijn. Het heeft er mee te maken dat ze niet altijd de behoefte hebben om ver weg te gaan om zich te kunnen amuseren. Ze hebben binnen hun project al een zwembad en een mooie tuin, ze kennen elkaar onderling ook goed waardoor ze ervoor kiezen om hun vrije tijd ook met elkaar door te brengen. (Peeters, 2019; Wat is het? | Samenhuizen VZW, z.d.)

In de gemeenschappelijke ruimtes ontstaat er makkelijker een sociale dynamiek. Bewoners geraken sneller en makkelijker in interactie met elkaar dan op straat. (De Bisschop, 2018)

Tenslotte is het veiliger om te wonen in een cohousingproject. Doordat er veel gemeenschappelijke ruimtes zijn en er medebewoners aanwezig zijn, is er meer sociale controle. (Jonckheere et al., 2010)

2.5. Verplichtingen en nadelen van cohousing

Ondanks de vele voordelen is cohousing nog niet zo populair in Vlaanderen. In 2015 waren slechts 133 cohousing-projecten geregistreerd. Cohousen brengt namelijk ook verplichtingen met zich mee, die nog als drempel worden ervaren en mensen weerhoudt om te beginnen aan cohousing.

Ten eerste kost een cohousingproject veel tijd, zowel bij de opstart als tijdens het wonen. Op voorhand moeten duidelijke afspraken worden gemaakt, waarbij participatie vereist is. Tijdens het wonen, zal je moeten blijven participeren in bijeenkomsten van de bewoners en om de gedeelde faciliteiten te helpen onderhouden zodat het samenleven soepel blijft verlopen. Bij het instappen van een cohousingproject zal je dus rekening moeten houden dat je veel tijd in het project zal moeten steken. (Wat is Cohousing?, z.d.)

Bovendien duurt het proces van de opstart erg lang. Uit een enquête van Nieuwe Wooninitiatieven uit 2018 blijkt dat de periode tussen de opstart van een project en de eerste bewoning gemiddeld drie en een half jaar is voor gemeenschappelijk wonen en vier en een half voor co-wonen. (Brusselmans et al., 2019)

<i>Periode van opstart</i>	<i>Aantal jaren tussen opstart en bewoning</i>	
	Co-wonen	Gemeenschappelijk wonen
<i>Voor 2000</i>	6	4
<i>2000-2015</i>	4,7	4,4
<i>Vanaf 2015</i>	2	2,9
<i>Eerste bewoning voor of in 2018</i>	4,3	3,5
<i>Gemiddeld</i>	4,3	3,5

Figuur 8: Tabel aantal jaren tussen opstart en bewoning co-wonen en gemeenschappelijk wonen, bron: auteur o.b.v. cijfers uit (Nieuwe wooninitiatieven enquête, 2018)

Diversiteit wordt vrij belangrijk gevonden in cohousingprojecten, waarbij bewoners met verschillende leeftijden, godsdienst en afkomst met elkaar samenleven. Uit de praktijk blijkt echter dat de meeste cohousingprojecten worden bewoond door blanke mensen uit de middenklasse en hogere middenklasse. (Jonckheere et al., 2010) Dit komt omdat cohousing in de praktijk vrij duur kan zijn, waardoor momenteel meer wordt gezocht naar betaalbare vormen van cohousing, zodat ook de mensen met een lager inkomen hiervoor in aanmerking kunnen komen. (Jonckheere et al., 2010)

Als bewoners besluiten om een huisdier te nemen of een feest te organiseren, zal dit in samenspraak zijn met de rest van de bewoners rekening houdend met de regels van het project, geluidsoverlast, eventuele allergieën van andere bewoners, etc. Grote beslissingen moeten dus in samenspraak gebeuren. (Brusselmans et al., 2019; Wat is Cohousing?, z.d.)

2.6. Cohousing in België

In België kwam de cohousing beweging niet direct in gang. Na de oorlogen was er een grote behoefte aan individuele eigendommen en de politiek heeft er voor gekozen om het eigenaarschap van woningen heel erg te stimuleren. Hierdoor werd er amper geëxperimenteerd met verschillende vormen van samenleven, er was geen behoefte aan. Door steeds te leven in een individuele samenleving, ontstaat de nood aan solidariteit en menselijk contact. Pas rond het begin van de 21ste eeuw kwam er bovendien een huisvestingsproblematiek in België, waardoor de interessante ondernemingen ook dan pas werden opgericht. Ook waren er andere maatschappelijke veranderingen waar collectief wonen een oplossing op zou kunnen bieden. Zo is er een toenemend aantal alleenstaanden en is er een ouderenproblematiek door de vergrijzing. Dit kunnen mogelijk ideale kandidaten zijn voor collectieve woonprojecten. (De Vrieze, 2012; Hoet, 2015)

De overheid kan een aantal stappen nemen om cohousing te promoten. Zo kan de overheid meer aandacht besteden aan de bouw van studentenhuisvesting. Vaak zijn de verblijfsruimten van studenten klein en wordt het gezien als een tijdelijk ongemak waar ze de studentenperiode doorheen moeten komen. Samenwonen met andere wordt eerder als nadelig beschouwd. Als de studenten kwaliteitsvolle collectieve ruimtes zouden krijgen, zou dit een ideale kans zijn om hen kennis te laten maken met collectief wonen en de voordelen hiervan. (De Vrieze, 2012)

We zien in België dat de motivatie en de focus van projecten verspreid ligt. In Vlaanderen is het vooral de middenklasse die op zoek is naar oplossingen op individualisering en ecologische problemen. Omdat deze redenen voorop liggen, wordt er ook uitdrukkelijk gemeld bij de woonprojecten om hier niet aan te beginnen uit financiële redenen. Cohousen kan toch duur uitvallen. De prijzen zijn vergelijkbaar met een traditionele nieuwbouw. Toch zijn er woonprojecten waar er wel vanuit de financiële motivatie aan collectief wonen wordt gedaan. (Hoet, 2015)

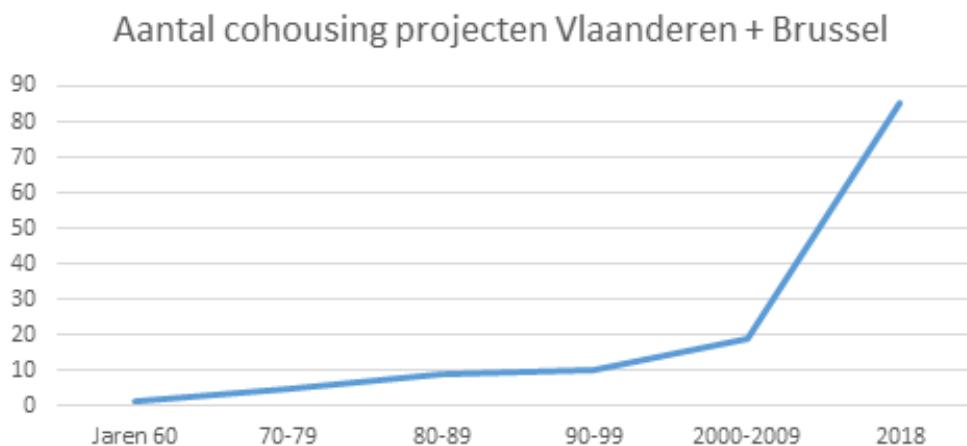
In Brussel speelt een ernstige wooncrisis. Hierdoor staan Brusselaren meer open voor experimenten. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest staat vele ondernemingen bij en neemt zelf ook initiatief. Vlamingen zijn eerder wat terughoudend. Deze conservatievere houding zorgt ervoor dat de samenwerkingen met initiatieven moeizaam verloopt. Vlamingen volgen vaak het collectief verhaal maar gaan er niet verder op in. (De Caeter & King, 2013)
Doordat collectief wonen een oplossing kan bieden voor verschillende problemen, bestaat er een grote variatie aan doelgroepen. Ieder heeft zijn eigen motivatie. (De Caeter & King, 2013)

Het beleid kan cohousing en andere vormen van collectief wonen perfect gebruiken in hun beleid waardoor dit ook gestimuleerd wordt. In Duitsland zijn er bepaalde gronden die specifiek bedoeld zijn voor groepen van mensen en die dus ook alleen door een groep kunnen worden gekocht. Verder zijn er nog ideeën die de overheid zou kunnen toepassen. Zo kunnen ze belastingen heffen op nieuwe gebouwen in een verkaveling en belasting verminderen voor bouwen in de stad. Voorlopig is de regering zeker mee met het collectief verhaal, ze zien de voordelen in van collectief wonen. Collectief wonen wordt niet tegengewerkt maar voorlopig ook nog niet voldoende gestimuleerd.

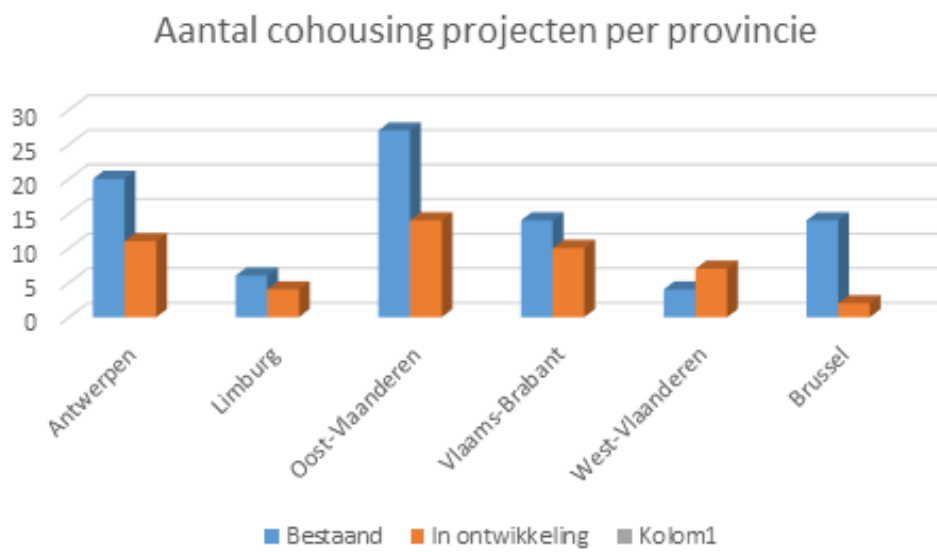
In vergelijking met andere landen zoals Denemarken, staat België nog in zijn kinderschoenen als het aankomt op collectief wonen. Denemarken kent een veel hogere graad van gemeenschappelijkheid, wat in België nog niet de norm is. (Hoet, 2015)

2.7. Cohousing in de praktijk

De vzw Samenhuizen is een organisatie met de intentie om het collectief wonen in België te promoten en om nieuwe collectieve woonprojecten te steunen. Zij hebben een inventaris opgesteld van de woongemeenschappen in Brussel en Vlaanderen. Uit hun inventaris blijkt dat Vlaanderen en Brussel samen in totaal 133 woongemeenschappen telt, waarin meer dan 1282 woningen gevestigd zijn. De projecten liggen verspreid en elke provincie heeft er een aantal. (zie fig. 10) Oost-Vlaanderen heeft met meer dan 40 projecten de meeste van het land. Van deze 133 woongemeenschappen zijn 85 voltooid, de rest is nog in ontwikkeling. Op onderstaande grafiek zien we de snel toenemende interesse in cohousing in de laatste decennia. (Samenhuizen in cijfers | Samenhuizen VZW, 2018)

Figuur 9: Grafiek aantal cohousing project Vlaanderen + Brussel, Bron: auteur o.b.v. (Samenhuizen in cijfers | Samenhuizen VZW, 2018)

Figuur 10: Grafiek aantal cohousing projecten per provincie, bron: auteur o.b.v. (Samenhuizen in cijfers | Samenhuizen VZW, 2018)

3. Onderzoek Pakistaanse wooncultuur

Nu we het hoofdstuk over cohousing hebben afgerond, is het tijd om over te gaan naar het tweede grote deel van deze thesis, de Pakistaanse wooncultuur. Cohousing heeft wat aspecten die mij sterk hebben doen denken aan de Pakistaanse wooncultuur, zoals het delen van ruimtes en met verschillende gezinnen samenwonen. We gaan in dit deel verder inzoomen op deze wooncultuur, om dan te bekijken wat we hier uit kunnen leren.

3.1. Pakistan in het algemeen

Pakistan is in 1947 ontstaan door de splitsing met het voormalige Brits-India. Met een oppervlakte van 796.095m² is Pakistan ongeveer 26 keer zo groot als België. Pakistan staat bekend om zijn variabel klimaat met koude winters en warme zomers, religieuze vieringen en grote huwelijksceremonies die meerdere dagen duren. (Over Pakistan, z.d.)

De maten die in Pakistan worden gebruikt voor de perceel grootte zijn anders dan in meeste andere landen. In Pakistan, India en Bangladesh werken ze met andere eenheden zoals marla, kanal, etc. (Eigendomsstatuut, z.d.)(marabba, z.d.)

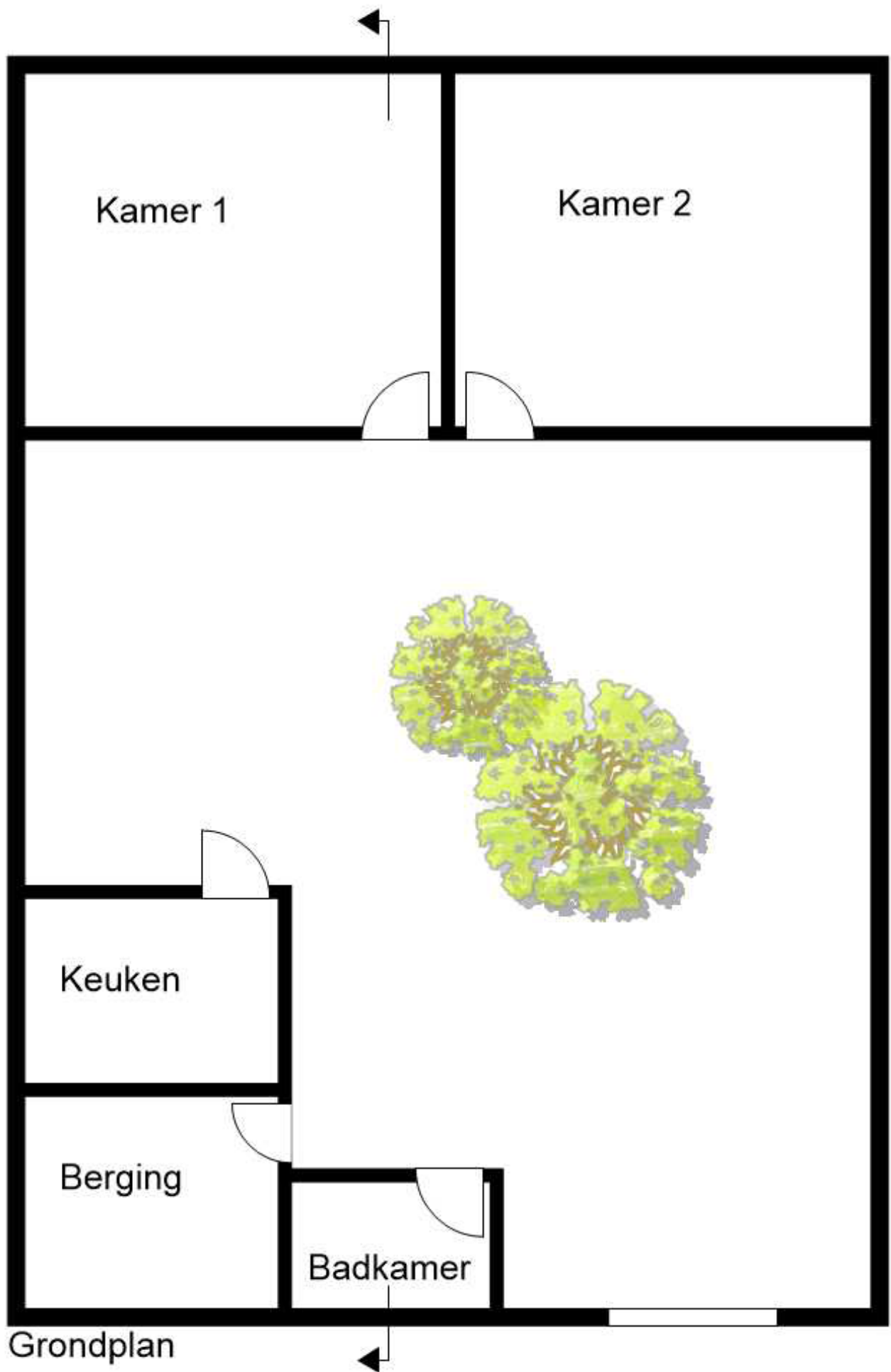
Maten	Gelijkwaardig aan	Square feet	m ²
Foot		1	0,09
Marla	272 square feet	272	25,27
Kanaal	20 marla's	5.445	505,86
Wigha/Bigha	4 kanals	10.890	1.011,71
Killa	2 wigha's	43.560	4.046,86
Murabba	25 killa's	1.089.000	101.171,4

Figuur 11: Tabel maten perceel grootte Pakistan, bron: auteur o.b.v. (marabba, z.d.)

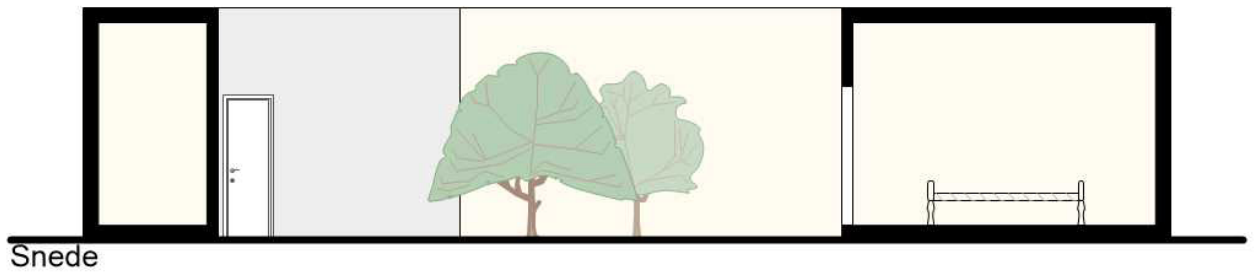
De structuur van de huizen is de afgelopen jaren sterk veranderd in Pakistan. In het begin van de 20ste eeuw had je huizen die bestonden uit kamers die naast elkaar waren gebouwd. Huizen werden niet van elkaar gescheiden door muren maar door de afstand tussen de woningen. Toch was het veilig om zo te wonen, er waren geen dieven en men vertrouwde de buurt. (Mughal, 2015)

Na verloop van tijd, in de jaren 80 begonnen gezinnen muren te bouwen rond hun grondgebieden en bomen dienden als afscheiding voor privacy. Doordat er muren rond percelen werden gebouwd, werden er binnenplaatsen gecreëerd. De ingang was via een houten poort, deze zijn de laatste 20 jaar vooral vervangen door ijzeren poorten. Hiernaast een typisch plan van een woning op het platteland. (Mughal, 2015)

We kunnen dit plan onderverdelen in 'voorkant' en achterkant. Wanneer je binnenkomt heb je meteen een aantal kamers aan de voorkant, zoals toilet, keuken en berging. Aan de achterkant heb je ruimtes 'leefruimtes' Deze kunnen zowel dienen als slaapkamer, als woonkamer. De restruimte is een privé binnentuin. (Mughal, 2015)

Figuur 12: Grondplan typische woning Pakistaans platte land, bron: auteur o.b.v. (Mughal, 2015)

Figuur 13: Snede typische woning Pakistaans platte land, bron: auteur

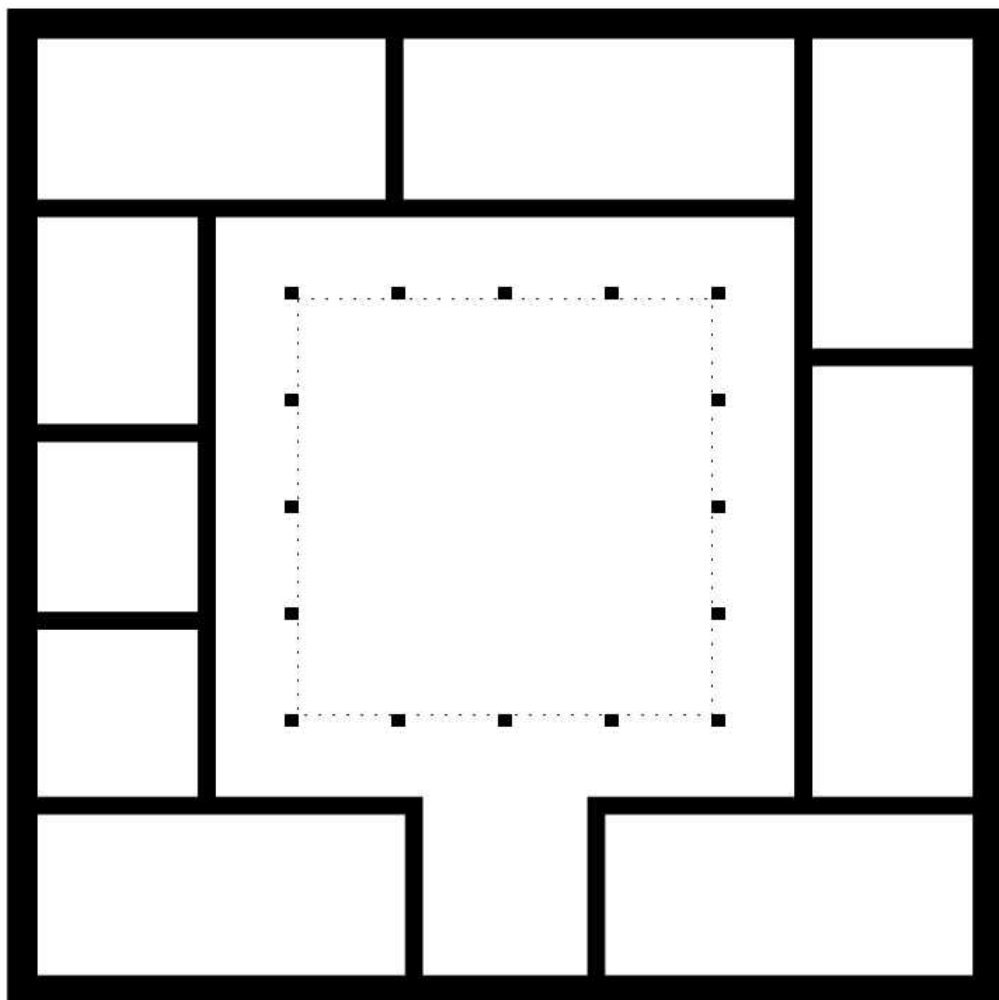
Het zadeldak zie je niet vaak terug in de Pakistaanse architectuur. Een zadeldak is vooral nuttig omwille van het klimaat, regen en sneeuw blijft niet liggen op een zadeldak. In een warm klimaat als Pakistan, valt er amper sneeuw en is er weinig regenval. Het standaard dak is daarom plat en de daken zijn vaak ook toegankelijk via een trap. Hierdoor vormt het dak ook een onderdeel van de woning. De daken hebben vaak hoge balustrades met een semi-doorzicht voor de privacy. Deze ruimte wordt gebruikt om te spelen, leven, de was te laten drogen en in de zomer zelfs om te slapen. (Zameen, z.d.)

3.2. Wat is een 'haveli' en hoe is het ontstaan?

De vertaling van 'haveli' in het Nederlands is 'herenhuis'. Toch is dit niet echt een herenhuis zoals we in België kennen. Een correctere term is er niet, daarom zal ik in deze thesis steeds het woord 'haveli' gebruiken.

Een 'haveli' is een traditioneel middeleeuws type woning dat voornamelijk voorkomt in warme klimaten zoals het Midden-Oosten, Noord Afrika, het Middellands Zeegebied, Zuid- en Zuidoost-Azië. Het woord komt van het oud Arabische woord 'hoawala', wat distributie betekent. In het Perzisch betekent 'haveli' 'besloten plaats'. (S. M. Khan, 2016)

Een 'haveli' bestaat uit drie belangrijke elementen. 'haveli's' hebben een **centrale patio**. Hier zijn alle functies rond verzameld in **kamers**, die vervolgens omgeven is door een dikke **muur** als 'schil' van de 'haveli'. (Shikha, 2002)

Figuur 14: Schema 'haveli', bron: auteur

Figuur 15: 'haveli' Asif Jah in Lahore (Dar, 2015)

Figuur 16: Scene uit serie Bhai, aflevering 2, A plus

'haveli's' komen in alle maten voor. Op de foto's hierboven zien we zowel een grote, rijk versierde 'haveli' met heel veel kamers en ook een kleinere 'haveli'.

Patio

De centrale binnenplaats is de kern van de 'haveli' en ook de meest belangrijke ruimte. Deze ruimte zorgt voor een natuurlijke ventilatie, koeling en verlichting tijdens de hete, droge zomers. Vaak zijn hier bomen, planten, fonteinjes, etc. het is een esthetisch element van het huis. De binnenruimte is een soort microklimaat. Omdat dit de gemeenschappelijke ruimte is en ook de grootste, wordt het voor verschillende doeleindes gebruikt. Het is een ontmoetingsplaats, ontspanningsruimte en er worden rituele ceremonies en feesten gehouden. (Saraswat, z.d.)

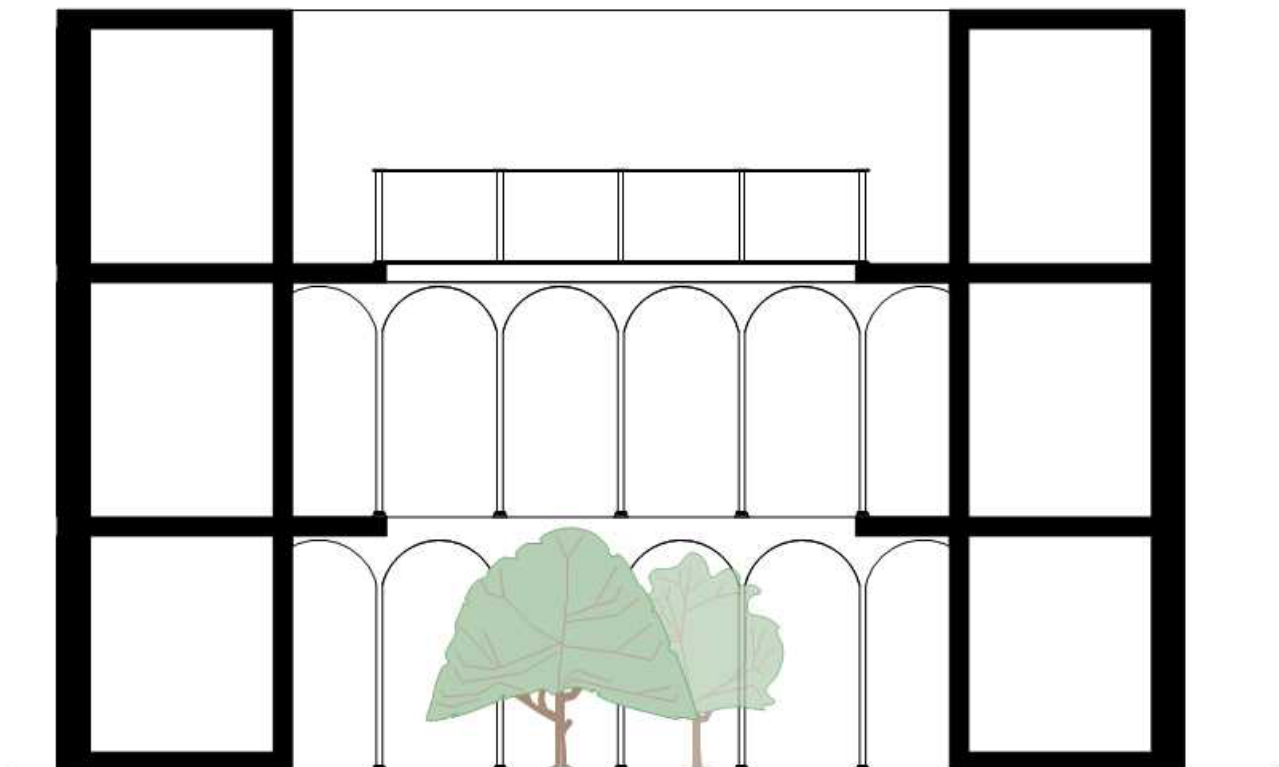
Figuur 17: Aanduiding wincirculatie binnen 'haveli', bron: auteur

Functies rond de patio

De kamers van de 'haveli' bevinden zich allemaal rond de centrale binnenplaats. Deze kan ook meerdere verdiepingen hoog zijn en heeft vaak een balkon. Ook op de gelijkvloers steekt het dak dan een stukje uit naar de binnentuin, dat de overgang vormt tussen de openbare en de privéruimtes. De interne muren bestonden uit lichte houtconstructies. Deze konden in de zomer open staan voor de windcirculatie. Hier werden ramen in voorzien met uitzicht naar de binnentuin. ('haveli' — A Symphony of Art and Architecture, z.d.; Saraswat, z.d.; Shikha, 2002)

Buitenmuur

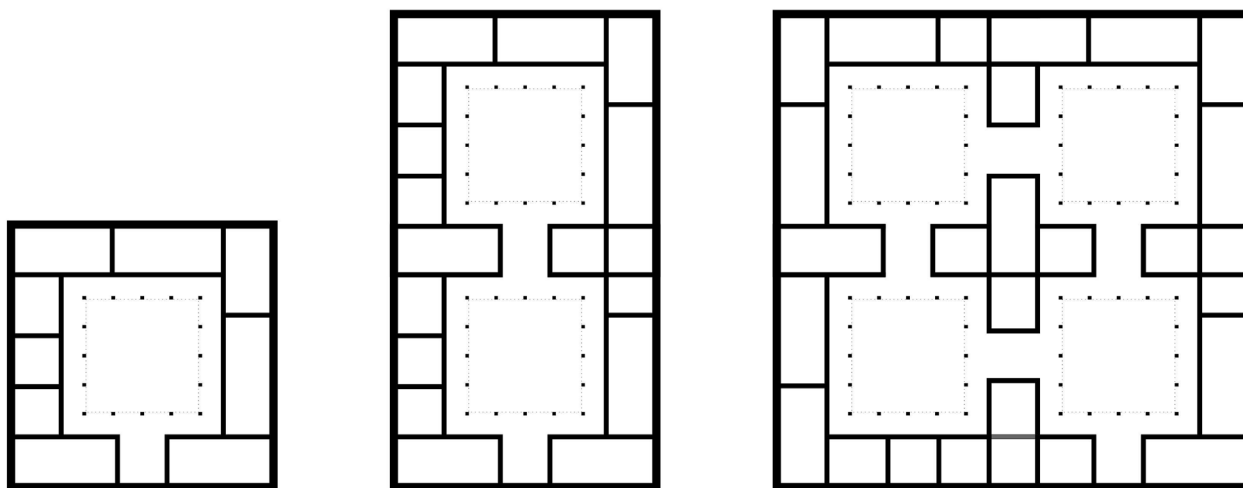
De 'schil' van de 'haveli' was een dikke muur dat omheen de 'haveli' was gebouwd. Deze buitenmuur zorgde ervoor dat er altijd wel plaatsen waren in de 'haveli' met schaduw. Wat wenselijk is in een droog klimaat. Ook zorgde dit voor de nodige privacy van de familie. De buitenmuur heeft ook geen ramen dat uitzicht kan geven binnen de 'haveli'. Op andere manieren werd er wel voor gezorgd dat bewoners zicht hadden naar buiten zonder gezien te worden door gebogen nissen of ramen met roosters. (S. M. Khan, 2016)

Figuur 18: Aanduiding wincirculatie binnen een 'haveli', bron: auteur

Aaneenschakeling van 'haveli's'

Een standaard 'haveli' had dus een binnenruimte met twee schillen: de functies en de muur. Een hogere status van de eigenaar of een toename van gezinsleden leidde tot een grotere 'haveli' of een toename van het aantal binnenplaatsen. Met dit standaard plan kun je namelijk oneindig veel variaties maken. Bijvoorbeeld door twee 'haveli'-plannen naast elkaar te schakelen en deze met elkaar te verbinden. (Shikha, 2002, 2004)

Figuur 19: Schema aaneenschakeling 'haveli's', bron: auteur

Geschiedenis

Binnenplaatswoningen waren altijd al de norm in Pakistan. Het vroegste archeologisch bewijs dateert van 3300 voor Christus. Oorspronkelijk is dit woontype een directe reactie op het klimaat. (Shikha, 2004; Zaweed, 2014)

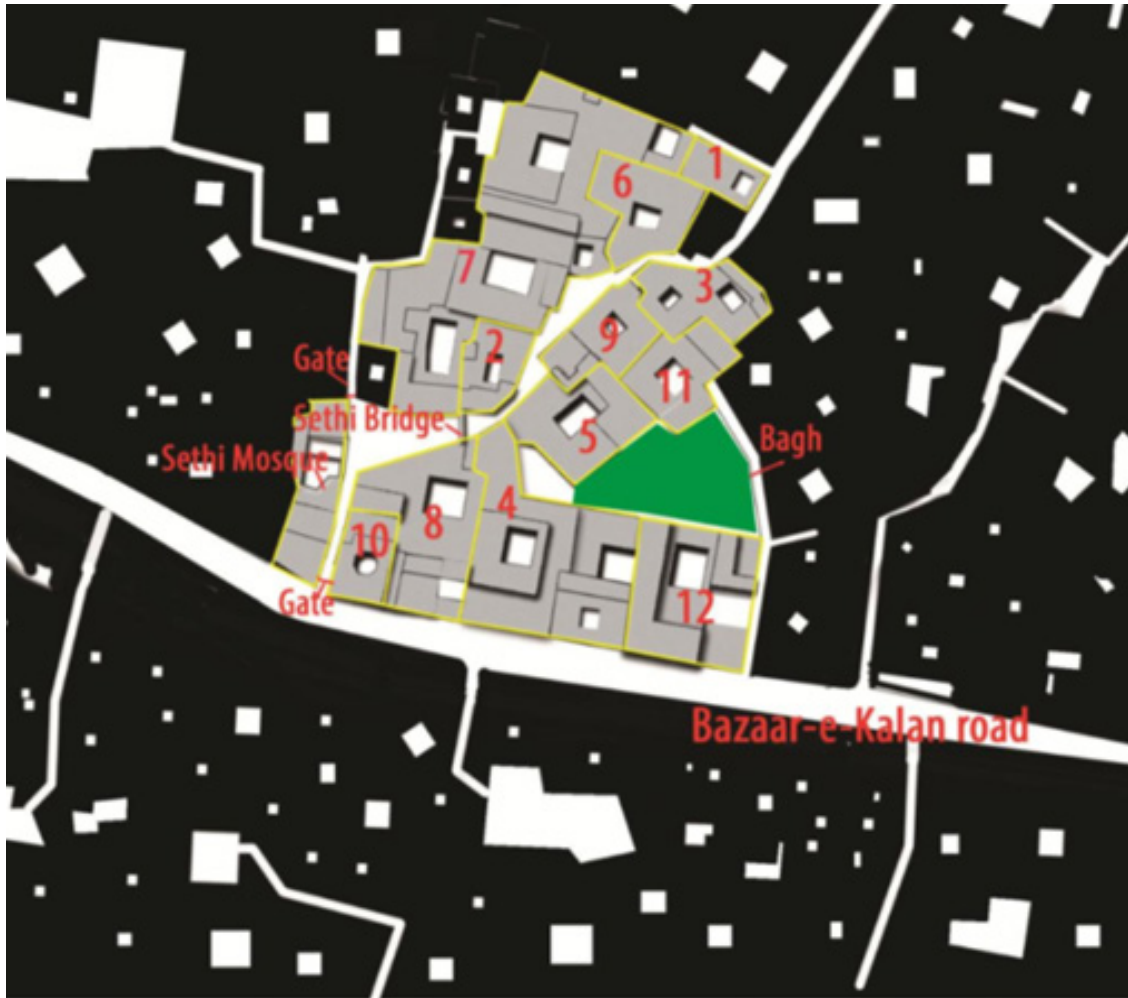
In de middeleeuwen werd de architectuur van de 'haveli's' door het Mongolrijk overgevoerd naar landen als Pakistan en India. De Pakistaanse bevolking kwam toen voor het eerst in contact met de 'haveli'-architectuur, en namen het over. De Pakistaanse woningen hadden al binnenplaatsen vanwege het klimaat. De 'haveli's' waren echter ook ideaal voor privacy en bescherming. (Saraswat, z.d.)

De eerste 'haveli's' in Pakistan waren van edelen, landeigenaars of succesvolle kooplieden. De 'haveli's' stonden hierdoor symbool voor macht en prestige. In hun 'haveli' woonden familieleden, bedienden en soms zelfs slaven. ('haveli' — A Symphony of Art and Architecture, z.d.)

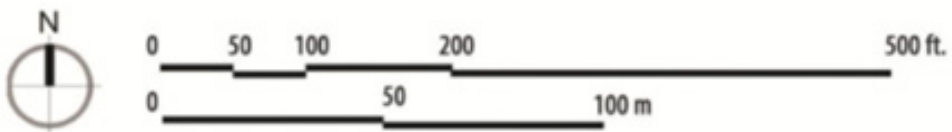
Het 'haveli'-ontwerp bood veel comfortabele ruimtelijke variaties voor de familie in de hete zomermaanden zonder mechanische koeling en binnen de winters zonder verwarming. (Zaweed, 2014)

De bewoners van een 'haveli' hebben vaak drie persoonlijke ceremonies, de geboorte, trouw en de dood. Verder zijn er ook religieuze feesten die er worden gehouden zoals het Offerfeest en Suikerfeest. (Shikha, 2002)

Op onderstaand plan zien we een buurt in Peshawar, Pakistan met tientallen 'haveli's'. Deze werden vernoemd naar de eigenaars van de 'haveli'.

1 Muhammad Akram house	7 Karim Buksh Sethi haveli
2 Karam Buksh Sethi haveli	8 Abdul Rahim Sethi haveli
3 Fateh Gul Sethi haveli	9 Haveli of Fateh Gul's grandson
4 Ahmed Gul Sethi haveli	10 Abdur Karim Sethi haveli
5 Elahi Buksh Sethi haveli	11 Haveli of Fateh Gul family
6 Saeed Ahmed Sethi haveli	12 Abdul Jalil Sethi haveli

Figur 20: 'haveli's in Peshawar (S. M. Khan, 2016)

3.3. Gemeenschappelijk familiesysteem

De bewoners van Pakistan leven meestal in een gemeenschappelijk familiesysteem. Dit betekent dat jouw gezin samenwoont met gezinsleden tot de tweede generatie zoals ouders, broers, zussen, echtgenoten, grootouders, ooms, tantes, kleinkinderen, etc. Het gemiddelde aantal personen per gezin in Pakistan is 6,8. Als zij in een gezamenlijk familiesysteem wonen, zitten we al snel aan een grote groep mensen. (Household: Size and Composition 2018—Countries, z.d.)

In een gezamenlijk familiesysteem wonen is de norm in Pakistan. Traditioneel blijven de zonen bij de ouders wonen nadat ze getrouwd zijn. De dochters gaan bij hun echtgenoot wonen, en dus bij de schoonouders. Hierdoor veranderen de grenzen van het huishouden mee met de tijd en naargelang de wijziging van familiepatronen. (Shehzad, 2016)

Bewoners kunnen makkelijk hulp krijgen van familieleden. Kinderen krijgen liefde, zorg, begeleiding door niet alleen hun eigen ouders, maar ook door tantes, nonkels, grootouders, etc. Door de woning te delen met familieleden kunnen kosten geminimaliseerd worden. Bij een evenement zoals een trouwfeest kan het werk verdeeld worden, waardoor de last niet op een bepaalde groep ligt. (T. Ahmad et al., 2013; Shehzad, 2016)

Het huis in Pakistan speelt een belangrijke rol binnen families. Het staat centraal bij het onderhouden van sociale relaties. Ouders verdelen de kamers van hun '*haveli*' vaak onder hun zonen, die er vervolgens met hun vrouw en kinderen in wonen. Hierdoor krijgen ze een privé deel voor hun gezin en maken ze voor de rest gebruik van de gemeenschappelijke ruimtes. Je 'buren' kunnen je ouders, grootouders, tantes, nonkels, etcetera zijn. (Rasheed, 2015)

Het huis heeft een enorme emotionele waarde in Pakistan, de mensen die uit huis wonen, die bijvoorbeeld studeren en op een internaat wonen, bellen dagelijks naar huis. Dit is de centrale positie dat het samenwonen in één huis speelt, en dit is ook de manier waarop er wordt omgegaan met familie. (T. Ahmad et al., 2013; Rasheed, 2015)

3.4. Multifunctionaliteit, flexibiliteit en verplaatsbaarheid

De wooncultuur binnen 'haveli's' in Pakistan kent een grote flexibiliteit. Invullingen van kamers veranderen doorheen de jaren, en zijn dus flexibel. Zo kan een kamer overdag gebruikt worden als woonkamer, en 's nachts als slaapkamer. De slaappleats is afhankelijk van het seizoen. Over het algemeen wordt ervoor gekozen om in de winter te slapen binnen de kamers, omdat het buiten te koud is, maar in de zomer verkiezen bewoners om te slapen in de veranda, in de open lucht in de patio en soms zelfs op het dak. (Iqbal N, 2018)

'Charpae', het meubel dat flexibiliteit mogelijk maakt

Die flexibiliteit is mogelijk vanwege de flexibele meubels. De 'charpae' is een traditioneel geweven Pakistaans meubel dat op het eerste zicht lijkt op een bed, maar dat ook wordt gebruikt als zetel en zelfs als eettafel. (ook traditioneel in India en Bangladesh). De 'charpae' is meer dan 5000 jaar oud, maar wordt nog steeds gebruikt. Niet alleen op het platte land, maar ook in moderne steden. (Kumar, 2016)

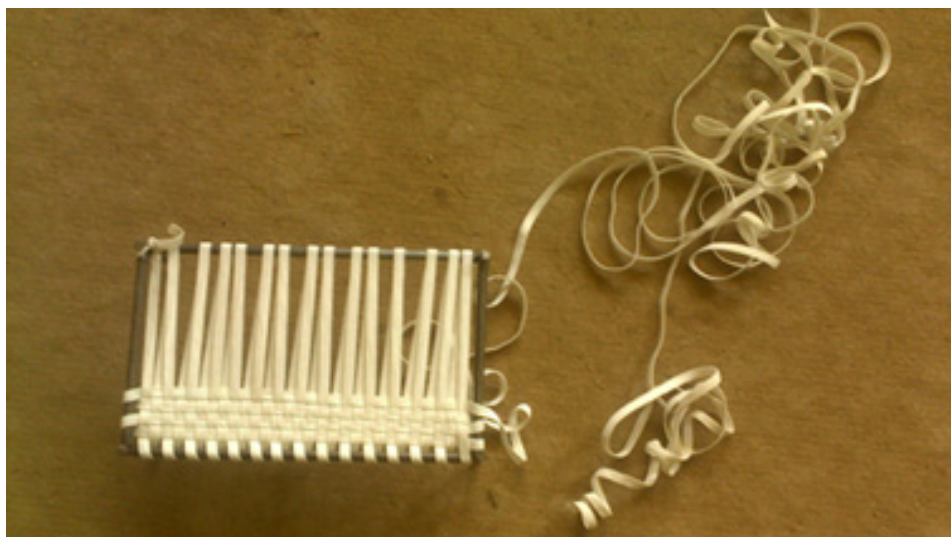

Figuur 21: Pakistaans meubel 'Charpae' (Razaq, 2013)

De 'charpae' wordt gemaakt uit lokale materialen, is zeer licht in gewicht, waardoor het makkelijk verplaatsbaar is en is bovendien zowel binnen als buiten te gebruiken, een zeer multifunctioneel meubel dus. Verder is het ook nog eens compact, zuinig en draagbaar. Het neemt weinig ruimte in beslag, want het kan worden opgevouwen. (Kumar, 2016)

Het ontwerp van de 'charpae' is simpel en makkelijk op te bouwen. Het bestaat uit een open rechthoekige structuur, een soort frame met vier sterke poten, vaak in hout of ijzer. Het wordt opgevuld met een strak geweven net van touwen of koorden. Dit net kan verschillende weefpatronen hebben.

Eenmaal het klaar is, kan dit het lichaamsgewicht dragen. De touwen worden gemaakt van jute, een plantaardige vezel waar touw van wordt gemaakt. Een matras voelt namelijk warm aan op de rug, zeker in tropische landen. Het net van een 'charpae' daarentegen is gemaakt van katoen en natuurlijke vezels, wat lucht doorlaat. In bepaalde gebieden wordt het touw ook gemaakt van kokos, een vezel dat afkomstig is van kokosnootschalen. Vaak maken Pakistaanse vrouwen hun eigen 'charpae'. (Hays J, Mason B, 2019)

Figuur 22: Weefpatroon 'charpae' (Kumar, 2016)

Abu Abdallah Muhammad Ibn Battuta, is één van de meest gevierde reizigers die in de middeleeuwse wereld reisde door Delhi, India. De 'charpae' bedden trokken zijn aandacht omdat het zo veel werd gebruikt in de late middeleeuwen. (Fagan & Durrani, 1894, p. 130) Hij schreef hierover in 1350:

"The beds in India are very light. A single man can carry one and every traveler should have his own bed...The bed consists of four conical legs on which four staves are laid; between they plait a sort of ribbon of silk or cotton. When you lie on it you need nothing else to render the bed sufficiently elastic." (Battuta, 1350)

Battuta was erg onder de indruk van de bijzondere kwaliteit van de 'charpae', de lichtheid waardoor het op het hoofd gedragen kan worden. (Besten, 2011; Mughal, 2015)
Op sommige plaatsen zoals Dera Gazi Khan, heeft de 'charpae' ook een unieke sociale functie. Grote 'charpae's' kunnen dienen als ontmoetingsplaatsen waar mensen samenkomen om 's avonds bijvoorbeeld de verschillende kwesties van de dag te bespreken. (Hays J, Mason B, 2019) De 'charpae's worden bovendien in verschillende maten gemaakt, zodat het verschillende functies kan hebben zoals een ligbed, salontafel, bijzettafel, nachtkast, tuinmeubilair, etc. (Hays J, Mason B, 2019)

Figuur 23: 'Charpae's' in verschillende maten (AphroChic, 2019)

Priyanka Borar, een kunstenaar en onderzoeker uit Bangalore, India, reisde door het interieur van Gujarat. Ze zag dat de 'charpae' voor nog meer verschillende doeleindes werd gebruikt dan enkel als bed, tafel en zetel. Wiegjes gemaakt van een doek met pasgeborenen werden aan de 'charpae' vastgeknoopt. De 'charpae's' werden gebruikt om kleding op te drogen en om kruiden op te verspreiden. Het meubel maakt deel uit van de alledaagse rituelen, van de geboorte tot de dood, omdat dit allemaal gebeurt op een 'charpae'. (Kumar, 2016)
Bij het plaatsen van het bed of 'charpae' wordt er rekening gehouden dat het voeteinde niet gericht is naar Mekka, Saudi-Arabië. Dit is de richting waartoe de moslims bidden. De hoofdeindes worden dus meestal naar het noorden of westen gericht. Ook wordt het niet respectvol gevonden als de voeteinden van kinderen in de richting van hun ouders of grootouders staan. (Mughal, 2015)

3.5. Invloed van de Islam op de manier van wonen

Pakistan is op Indonesië na de grootste moslimnatie ter wereld. 97% van de Pakistanen is moslim, en hebben de Islam als religie. Pakistan is in 1947 ontstaan door de splitsing met India, en is opgericht om de hindus, van de moslims te scheiden. Pakistan is daarmee ook de enige staat dat is opgericht voor moslims, en dat verklaart het hoge percentage aan moslims. (Pakistan, Islam in - Oxford Islamic Studies Online, z.d.)

Een moslim gelooft dat Allah de enige God is, en dat de profeet Mohammed zijn boodschapper was. Binnen de Islam zijn er vijf zuilen: de sjahada of de geloofsbelijdenis, het gebed, zakat (liefdadigheid), vasten in de maand ramadan en de hadj, of de bedevaart naar Mekka. (De vijf Zuilen van de Islam, z.d.)

Deze godsdienst speelt een grote rol in het dagdagelijks leven van een moslim, wat vervolgens ook een effect heeft op het interieur en de manier van wonen.

3.5.1. Het gebed

Het gebed speelt een belangrijke rol in de algemene organisatie in het dagelijks leven van moslims. Zij bidden vijf maal per dag in de richting van Mekka (Zuidoostelijke richting uit België). Elk gebed heeft een specifieke tijd die wordt bepaald door de stand van de zon. Zo is het tijdstip van het ochtendgebed bijvoorbeeld vóór zonsopgang en het avondgebed kan alleen kort na zonsondergang worden verricht. Voordat het gebed wordt verricht, wordt er via luidsprekers in de moskee de 'azan' opgezegd. Dit is een Arabische tekst met als doel om de moslims op te roepen voor het gebed en om ze er aan te herinneren. Het gebed kan dus in de moskee, in een groep samen worden uitgevoerd, maar ook thuis. Dit gebeurt op een matje, en kan op eender welke plaats worden uitgevoerd. Soms wordt er een kamer in de woning toegewijd aan het gebed. Dit dient dan als gebedsruimte waar zowel gebeden wordt, maar waar ook de koran kan gelezen worden. Of andere literatuur. In deze ruimte is de vloer meestal bekleed met tapijt. Tijdens het bidden kom je namelijk telkens met je knieën, handen en voorhoofd op de grond. Dit is aangenamer op een zachte vloer. Wanneer het gebed in groep wordt uitgevoerd, en de groep is geen familie van elkaar, worden de vrouwen gescheiden van de mannen. Dit kan bijvoorbeeld d.m.v. een gordijn. (Besten, 2011; Mughal, 2015)

Voordat moslims het gebed uitvoeren, dient een rituele wassing te gebeuren. Hierbij was je handen, armen, gezicht en voeten met water. Tijdens het gebed dien je de schoenen uit te doen. In een moskee worden de schoenen daarom uit gedaan voordat men de bidplaats binnengaat. Vaak is er een tussenruimte tussen de ingang en de bidplaats waar je de schoenen kan achterlaten. (Besten, 2011; Mughal, 2015)

3.5.2. Purdah

'Purdah' betekent letterlijk gordijn, dekking of sluier. Het is een religieuze en sociale praktijk die vooral voorkomt binnen moslims en hindoes. Het gaat om een scheiding tussen de mannen en vrouwen als ze niet door familieverband met elkaar gelinkt zijn. Deze scheiding kan fysiek zijn door vrouwen aparte ruimtes te geven zoals in een moskee, maar kan ook in de vorm van een sluier of hoofddoek gehanteerd worden. (Haque, 2003)

Binnen een 'haveli' zijn de bewoners vaak familie van elkaar en wordt er geen 'purdah' gehanteerd. De vrouwen kunnen binnen de 'haveli' ongesluierd rondlopen. Wanneer ze een gast ontvangen dat niet tot de familie behoort, dan ontmoeten vrouwen hun vrouwelijke gasten in een kamer of op de binnenplaats, afhankelijk van het weer en van de aanwezigheid van mannen thuis. Als de vrouwelijke gast geen familielid is, dan moet er 'purdah' worden nageleefd. Dit betekent dat er geen mannen in dezelfde ruimte aanwezig mogen zijn als de vrouwelijke gast. De mannen verlaten dan de ruimte om de vrouwen hun privacy te bieden. Vrouwen en mannen dineren dan ook afzonderlijk als er leden bij zijn die niet tot de familie behoren. Deze scheiding kan ook gebeuren door middel van een gordijn. (Afary, 1998)

Een 'open keuken', is vanwege de 'purdah' ook niet aan de orde bij vele huishoudens in Pakistan. Vaak zien we in Westerse interieurs de keuken, eetplaats en woonplaats in één grote ruimte staan. Bij de meeste huishoudens in Pakistan is dit echter niet het geval. De keuken heeft meestal een eigen 'kamer'. Wanneer er mannelijk bezoek over de vloer komt, wordt er thee en eventueel eten geserveerd en dit wordt meestal door vrouwen gedaan. Als de mannelijke gasten de vrouwen zouden kunnen zien, zou dit tegen hun principe van 'purdah' gaan. Meeste Pakistanen verkiezen daarom om geen direct zicht te hebben van de woonkamer naar de keuken en van de eetkamer naar de keuken. (Haque, 2003)

Belangrijk hierbij is om te benadrukken dat niet iedere moslim de 'purdah' op dezelfde manier interpreteert. Waardoor er zeer strikte vormen van 'purdah' (zoals een fysieke scheiding in een ruimte) zijn maar ook mildere (ogen neergeslagen houden). Dit geldt zowel binnen Pakistan, als in het westen.

3.5.3. Lota

In de islam is reinheid een belangrijk aspect. Voor elk gebed verrichten moslims de woedoe, een kleine wassing. De duivel is gemaakt van vuur, en kan worden gedooft door water. Een lichamelijke reiniging met water is dus de norm. (Ibrahim Al-Kaysi, z.d.) In de koran staat:

'Allah bemint de berouwwollen en Hij bemint hen die zich reinigen'
(Koran 2:222)

De manier van reinigen bij het toiletbezoek is daarom ook anders. Waar wij in het westen een wc-rol gebruiken, wordt in Pakistan vooral water gebruikt. Het reinigen gebeurt met water en eventueel de linkerhand. In veel Pakistaanse badkamers zie je dan ook een 'lota' staan, dat is een soort gieter waar water in wordt bewaard en dat standaard naast het toilet staat. Deze wordt telkens bijgevuld.

Tegenwoordig heb je door middel van nieuwe technieken ook de 'muslim shower'. Dit is een minidouchekop, vergelijkbaar met een klassieke douchekop. Hierbij is er dus geen 'lota' nodig.

3.6. Vloercultuur

Bepaalde landen zoals China, Japan, India, Zuid-Korea en ook Pakistan hebben een vloercultuur. De vloer wordt niet enkel gebruikt om op te stappen, maar speelt een belangrijke rol binnen het wonen in het interieur. Pakistanen gaan veel sneller op de vloer zitten dan in het westen. Het is cultureel minder vreemd, en wordt veel gedaan.

3.6.1. De verloren hurkcultuur

De hurkpositie is een houding waarbij je met gebogen benen op je platte voeten zit, ook wel bukken, of squatten genoemd. In deze hurkpositie staat men fysiek dicht bij de grond. Hurken is voor ieder mens een zekere positie waar we vandaan kwamen. Kinderen kunnen beter hurken dan volwassenen, en houden dit langer vol. Naarmate ze ouder worden en niet meer genoeg hurken, 'verleren' ze dit. (Terakado, 1973)

Het overgrote deel van het westen, maar ook de rijke en de middenklasse over de hele wereld hurken niet meer. Hurken wordt gezien als een oncomfortabele houding die we liever vermijden, een houding die we enkel overnemen tijdens het sporten. Verder wordt hurken in het westen als primitief beschouwd, en heeft het een lage sociale status. (Spinks, 2017) Als we aan hurken denken, denken we aan een boer in India. Hurken, of in een kleermakerszit op de grond zitten, wordt gezien als iets informeels. Deze manier van hurken is echter een vorm van rust en comfort, maar wij zijn vergeten hoe. (Spinks, 2017)

Dr. Bahram Jam, een fysiotherapeut en oprichter van Advanced Physical Therapy Education Institute (APTEI) in Ontario, Canada zegt

"Elk gewricht in ons lichaam bevat synoviale vloeistof. Dit is de olie in ons lichaam die voeding aan het kraakbeen levert. Er zijn twee dingen nodig om die vloeistof te produceren: beweging en compressie. Dus als een gewricht niet over zijn volledige bereik gaat - als de heupen en knieën nooit voorbij 90 graden gaan - zegt het lichaam: 'Ik word niet gebruikt' en begint te degenereren en stopt de productie van synoviaal vocht."

Dit betekent dus dat we de hurk houding in het westen niet meer zo goed kunnen aannemen als vroeger en het daarom ook niet lang volhouden en niet comfortabel vinden. (Spinks, 2017; Terakado, 1973) Een groot deel van de wereld hurkt nog steeds, al is het om te rusten, koken, wachten of om naar het toilet gaan.

Figuur 24: Hurktoilet (3d realistic squat toilet, z.d.)

Figuur 25: Klassiek toilet (Luca Varess Delano Staand Toilet, z.d.)

Een hurk toilet of een squat toilet, ook wel bekend als het Frans toilet, is een toilet opgesteld op vloerniveau. Deze gebruik je door er op te hurken met gebogen knieën in plaats van te zitten. Hierbij heb je dus geen plaats om op te zitten, maar heb je een gat op vloerniveau, waar je je voeten naast plaatst. Deze hurktoiletten worden wereldwijd gebruikt maar komen vooral voor in Aziatische en Afrikaanse landen zoals Japan, Thailand, Indonesië, India, Bangladesh, Pakistan, China, Singapore, ... In de meeste landen uit deze continenten is een anale reiniging met water de culturele norm, dat is het makkelijkst op een hurktoilet omdat je meer ruimte hebt rond de geslachtsdelen. Tegenwoordig zijn veel toiletten vervangen door westerse toiletten, vooral in de grote steden maar de hurktoiletten komen nog steeds veel voor vooral op het platteland van ontwikkelingslanden. (Von Münch & Milosevic, 2015)

Begin 20ste eeuw was het hurktoilet nog het algemeen standaard toilet in Pakistan. Tegenwoordig zijn deze hurktoiletten massaal vervangen door een westers toilet. Op veel plaatsen heb je beide opties in de badkamer. Op het platteland en op oude treinstations zie je nog steeds hurktoiletten. (S. M. Khan, 2016)

3.6.2. Tafelen op de vloer

Vaak zien we op het platteland in Pakistan geen eetkamer met tafel en stoelen. De eerder vermelde 'charpae', wordt vaak gebruikt om op te eten. Ook wordt er vaak op de grond gegeten op een doek of tapijt, waar alle familieleden of gasten rondom zitten. Ieder persoon eet uit zijn eigen bord. Dit kan handig zijn als er veel mensen over de vloer komen en niet iedereen een plaats kan krijgen op stoelen of op een 'charpae'.

Buiten het feit dat het op momenten handig kan zijn om op de vloer te eten, en dat het een culturele norm is, geloven velen ook dat het beter is voor het lichaam. De 'sukhasana', of beter bekend als de kleermakerszit is een vorm van yoga uit India. Als je in een kleermakerszit eet, is het alsof je eet, zit en tegelijkertijd aan yoga doet. Deze positie staat erom bekend dat het voor een betere spijsvertering zorgt. Je lichaam buigt telkens naar voren om te eten en naar achteren om je voedsel door te slikken. Deze constante heen en weer beweging activeert je buikspieren, en bereidt deze voor op een betere spijsvertering. (Sampath, 2017)

Figuur 26: Een traditioneel oosterse eetkamer (Kurdistan, 2012)

Door op de grond te eten hebben we ook een correcter gevoel van verzadiging. Gewichtstoename wordt meestal veroorzaakt door te veel te eten. Vaak eten we te veel omdat we niet door hebben dat we 'vol' zitten. De nervus vagus of het zwerfende zenuw zorgt ervoor dat je hersenen een signaal krijgen dat je genoeg hebt gegeten. Door op een stoel te zitten, werkt deze zenuw niet optimaal. Het zenuw zou beter werken als je op de grond zit. Wij krijgen dan beter het signaal door dat we 'vol' zitten en stoppen dan met eten. In deze positie eten wij ook automatisch trager dan aan tafel, waardoor we ons brein en maag de ruimte geven om te laten weten wanneer we vol zijn. (FLANAGAN et al., 2003; MacDonald, 2010; Sampath, 2017)

Wanneer je gewoon wordt om bij elke maaltijd op de grond te eten, train je je lichaam op een regelmatige basis, wat het lichaam sterker en flexibeler maakt. Door het constant buigen van ons lichaam door op de grond te zitten, strek je je knieën, heupen, wervelkolom, borst en je enkels uit, waardoor deze flexibeler worden en het zorgt voor een goede smering in de gewrichten. Een flexibeler lichaam zorgt er vervolgens voor dat we ons niet snel bezeren wij het buigen onder andere. Dit in tegenstelling tot een hele dag op een stoel te zitten, wat pijn in de rug veroorzaakt. (Sampath, 2017)

3.7. De ultieme gastvrijheid van de hujra

Op het platteland en in dorpen in Pakistan heb je sterke sociale relaties tussen bewoners onderling. Dorpelingen werken samen en helpen elkaar, vaak hebben zij ook een gemeenschappelijke ruimte, de hujra. (N. Ahmad & Muhammad, 2019)

De 'Hujra' is een gemeenschappelijk gastenhuis, een gast van een bewoner is namelijk een gast voor het hele dorp. De hujra is het centrum van het dorp omdat het de plaats is waar mensen met elkaar in contact komen. De hujra is een symbool van eenheid, liefde en zorg voor elkaar. Het is een knooppunt van sociale activiteiten en een plaats voor informeel onderwijs. Honderden mensen van verschillende leeftijden komen hier samen en bespreken verschillende sociale, politieke en zelfs internationale kwesties. Naast sociale en politieke debatten worden in de Hujra nog vele andere evenementen georganiseerd, van het oplossen van gemeenschapsproblemen tot bruiloften. De hujra is dus sociaal en politiek van aard maar het is ook een plek waar gasten zich vermaken, en is dus een symbool voor gastvrijheid. (N. Ahmad & Muhammad, 2019)

De hujra is een essentiële plaats in het dagelijks leven van de dorpsbewoners. De plaats valt onder de controle en het bestuur van de ouderen in het dorp. Binnen de hujra krijgt iedereen gelijke kansen. De dorpelingen hebben een grote liefde voor deze gemeenschappelijke plaats. Ze voelen zich er veilig en beschermd. Bewoners beweren ook dat iedereen veilig is in een hujra, zelfs als het geen dorpsbewoner is. Ze noemen het ook wel "*Da aman kor*" wat letterlijk huis van de vrede betekent. De veiligheid van iedereen die hier komt, is er gegarandeerd. Ook wanneer er geschillen zijn onder de dorpsbewoners, worden deze op de hujra opgelost. Het is een algemene regel dat niemand zijn vijand mag aanvallen in de Hujra, het werkt dus als een vrijplaats. Wie zich niet houdt aan deze normen, worden verantwoordelijk gehouden voor hun daden door de ouderen. Wanneer een buitenstaander iemand aanvalt in de hujra, krijgt hij heel de gemeenschap van de hujra, dus al de dorpelingen tegen zich. Iedereen die in moeilijkheden verkeert, en op zoek is naar veiligheid en bescherming, kan naar elke hujra gaan en hem zal veiligheid worden verleend. Iedereen krijgt bescherming vanuit de hujra, zelfs vreemden en reizigers die de hujra toevallig betreden. (M. B. Khan et al., 2008)

Iedereen in het dorp kent de tijd waarin de ouderen aanwezig zijn in de Hujra. Wanneer ze hen nodig hebben, bij een geschil onder andere, komen ze naar de ouderen in de Hujra die op hun beurt vertellen wat de dorpling goed en slecht heeft gedaan, en hem dan naar gerechtigheid te leiden. Ze begeleiden de mensen niet alleen, maar overtuigen hen ook naar goedheid. (M. B. Khan et al., 2008)

De hujra komt vooral voor bij de Pakhtun gemeenschap, een bevolkingsgroep binnen Pakistan. Maar andere gemeenschappen hebben ook vergelijkbare concepten. Zo heb je het 'Dabba' dat wordt gebruikt in het Bajour-district van Khyber Pakhtunkhwa. Dit is een open terrein met stenen die worden gebruikt als zitplaats onder de bomen die voor schaduw zorgen. Vaak wordt hier ook een doek gelegd op de grond. Meestal is dit in de buurt van de moskee. Dabba heeft ook een vergelijkbaar platform als Hujra, maar bij Dabba heb je een open ruimte zonder fysiek gebouw, wat bij Hujra wel aanwezig is. Dit maakt dat Dabba alleen overdag functioneel is, terwijl Hujra elk moment functioneel is. (N. Ahmad & Muhammad, 2019; M. B. Khan et al., 2008)

Figuur 27: Hujra met 'charpae's' in Chungi Zara Khel (Khaliq, 2015)

Tegenwoordig wordt de hujra niet meer zo sterk gebruikt als vroeger door de modernisering. Mensen zitten veel liever aan hun computer of smartphone, dan dat ze tijd in een hujra komen doorbrengen. De hujra is vervangen door de televisie, en andere moderne tools. (M. B. Khan et al., 2008)

Binnen de '*haveli's*' wordt de centrale patio gebruikt voor de evenementen die in een hujra plaatsvinden. Bepaalde '*haveli's*' hebben ook een kamer die als hujra wordt gebruikt.

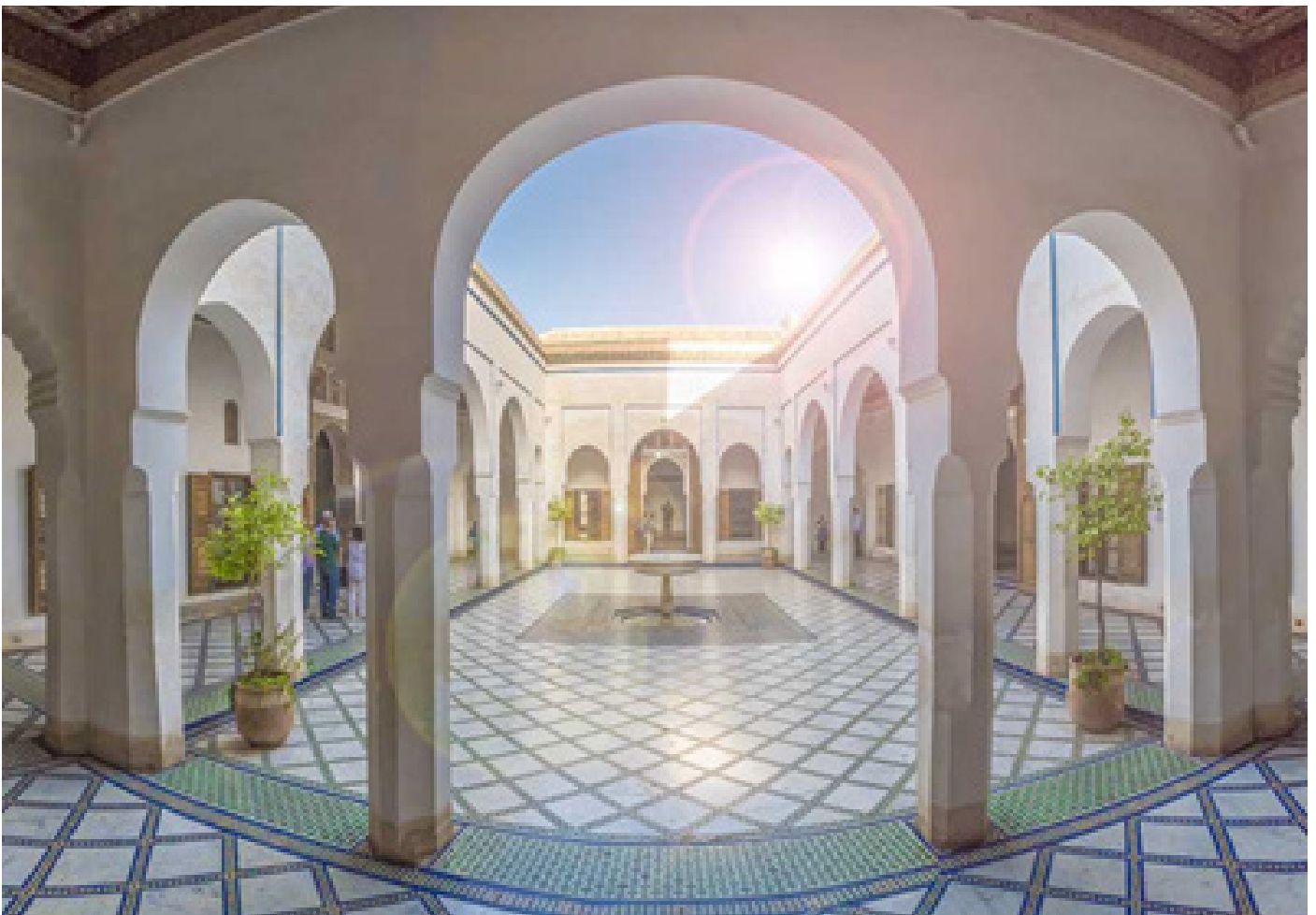
4. Pakistaanse Materialen

De meeste *haveli's* zijn gebouwd uit lokale Pakistaanse materialen. Deze worden veelvuldig gebruikt in woningen als constructie- en bouw materiaal en zorgen voor een typisch beeld dat mensen hebben van *haveli's*. Een aantal van die materialen zijn marmer en gegraveerd hout.

4.1. Marmer

Marmer wordt o.a. gewonnen uit de bergen van de Salt Range, de noordelijke gebieden van Pakistan, Khyber Pakhtunkhwa, Fata, Sindh en in Baluchistan. (Iqbal M, Tufail M, Mmirza S, 2000) Naar schatting heeft Pakistan ongeveer 297 miljard ton marmer- en granietreserves. Met meer dan 1400 steengroeven, 3000 verwerkingseenheden en 30 000 werknemers is Pakistan de 6de grootste minerale extractor van marmer en graniet ter wereld. 60% van de totale marmeruitvoer gaat naar China, en op de tweede plaats komt Italië. China en Italië kopen de ruwe materialen in platen en blokken en geven het een eigen waarde door er bijvoorbeeld mozaïekwerk van te maken. Vervolgens exporteren zij deze door naar andere landen. (Maqbool A., 2015)

Voor woningen in de warme gebieden van Pakistan met een droog en warm klimaat gaat de voorkeur vooral naar wit marmer. Door wit marmer te gebruiken wordt het licht zo veel mogelijk gereflecteerd en de warmte weerkaatst. Huizen worden betegeld met marmer, het wordt gebruikt als keukenwerkblad, vensterbanken en heel veel producten worden uit marmer gemaakt.

Figuur 28: 'haveli' uit marmer (Hashim, 2018)

4.2. Onyx

Onyx is een zeldzame soort marmer. Het wordt al eeuwenlang gebruikt in juwelen en voor architecturale accenten. Onyx heeft zeer speciale wervelingen en spikkels en het is te vinden in verschillen kleuren. Uniek aan de onyx is dat het een doorschijnendheid heeft, een soort transparantie waardoor het een erg gewild materiaal is. De onyx is vooral aanwezig in het Chagai-district van Balochistan. De donkergroene variant is alleen maar te vinden in vijf landen. Hier is niet meer veel van aanwezig. De reserves worden geschat op 34m³. (Maqbool A., 2015)

4.3. Hout

De meest gebruikte houtsoort in Pakistan is walnoot, maar voor ontwerpen waarbij hout gebogen moet worden, wordt naaldhout gebruikt. Dit is lichter in gewicht en makkelijker buigbaar. Hout wordt vaak gegraveerd met de hand. Deze ontwerpen worden gebruikt in daken en muren. (Ahmed, 2016)

Voor in het noorden van Pakistan, bij de berggebieden waar het kouder is, wordt hout veel gebruikt in het interieur. Hout is een poreus materiaal, dat isoleert. Bovendien voelt hout warm aan. (Brauer, 2001)

Figuur 29: Handarbeid op hout (Yasin, 2016)

Traditioneel houtsnijwerk is al heel lang populair in Pakistan. Tegenwoordig zijn er ook veel machines die op de markt worden gebruikt, maar de voorkeur gaat ook vaak naar handgesneden werk. Rawalpindi is een stad in Pakistan waar deze ambacht het meest voorkomt. De stad is populair om zijn houten deuren, balkons en ramen die met de hand gesneden zijn. De smalle straten van Pindi en Raja Bazaar staat vol met timmermanswinkels waar mensen bezig zijn met het uithakken van delicate ontwerpen op enorme houtpanelen. (Yasin, 2016)

Nadat de bomen worden gekapt, gaan ze naar een houtmarkt waar ze in verschillende maten worden gezaagd. De handarbeid kost tijd, één deur duurt meer dan tien dagen om te maken. Ondanks het harde werk dat ze leveren, verdienen werknemers slechts tussen Rs300 en Rs500 per dag, omgerekend tussen de €1,77 en €2,95 (Yasin, 2016)

Figuur 30: Haveli Sethi Karim Bakhsh in Peshawar (Usman, 2017)

Figuur 31: Detail houtwerk 'haveli' Sethi Karim Baksh (Noureen, zd.)

4.4. Zout

Aan de voet van het Himalayagebergte in de deelstaat Punjab in Noordoost-Pakistan, ligt Khewra. Dit is een grote ondergrondse zoutmijn op 288 meter hoogte waar steenzout wordt gewonnen dat al werd ontdekt rond 320 voor Christus. Het wordt ook wel Himalaya zout genoemd. De zoutlaag in de mijn werd omhooggeduwd door botsende aardplaten. (Hartman, 2018)

De Khewra-zoutmijnen zijn de op één na grootste zoutmijnen ter wereld. De zoutmijnen produceren jaarlijks meer dan 850.000 ton steenzout. Ze schijnen ook genezende krachten te hebben. Het ademen in deze omgeving helpt de luchtpassages in de longen op te ruimen van mensen met ademhalingsproblemen, vooral astmapatiënten. Voor een behandeling moeten ze 110 uur in de kliniek doorbrengen. De mijnen hebben zelfs een therapiecentrum Khewra Astma Clinic met twaalf bedden opgericht in 2015. Senior arts Dr. Akhlaq Bukhari zegt dat er geen medicatie wordt gebruikt. (Mehboob, 2013)

Het himalayazout wordt ook voor constructie gebruikt. Zeker de laatste decennia is de himalayazoutmuurconstructie een opkomende trend in het interieur. Dit zijn muren die gemaakt zijn van himalayazoutblokken, of het kunnen gewone muren zijn met panelen met himalayazoutblokken erin. Uniek aan deze muren is dat ze licht doorlaten zonder doorkijk te geven. (Ittefaqsalt, 2018) Hierdoor kan het gebruikt worden als wand voor '*purdah*'. Men behoudt de privacy maar krijgt toch licht binnen.

Figuur 32: Himalayazoutmuurconstructie ("Himalayan Salt Tiles & Bricks", z.d.)

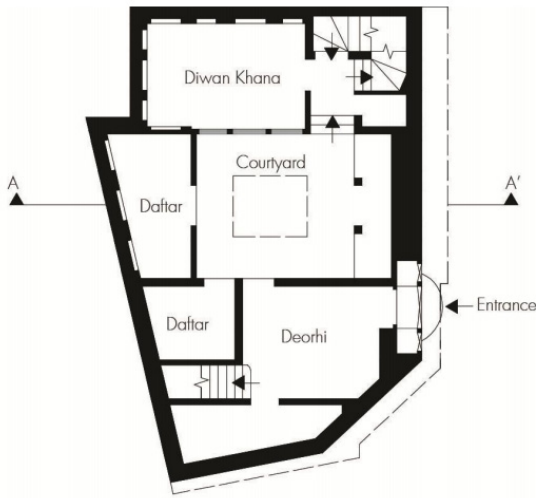

5. Case study's

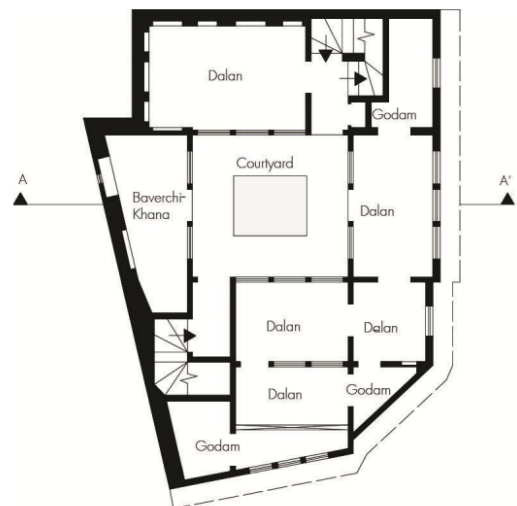
5.1. Pakistaanse cohousingprojecten

5.1.1. Karam Buksh Sethis Haveli 19de eeuw

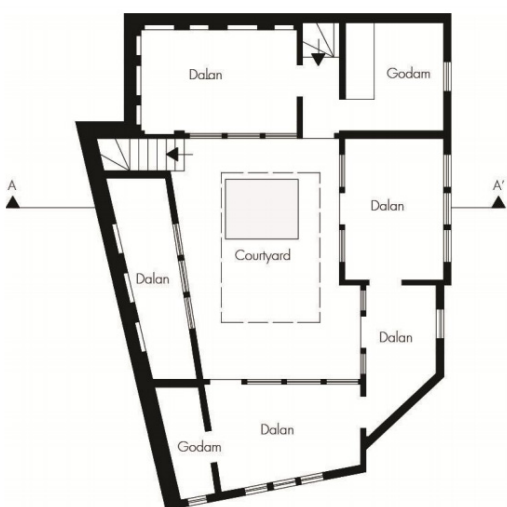
Dit is de Karam Buksh Sethis 'haveli', de vroegst overgebleven 'haveli' van de Sethi-clan (een bevolkingsgroep in Pakistan) uit 1808. Deze 'haveli' was van Karam Buksh, een succesvolle handelaar die zijn zaak combineerde met zijn huis in één 'haveli'. Hij was hierdoor in staat om naar zijn werk te gaan zonder zijn terrein, dus zijn 'haveli' te verlaten. De 'haveli' werd gebouwd op een rechthoekig, hoekperceel en bestond uit vier niveaus. Zijn kantoor bevond zich op het gelijkvloers, en zijn woning, dat privé was, bevond zich op het eerste en tweede verdiep. (Iqbal, 2018; S. M. Khan, 2016; Sethi Muhammad, 2002, p. 37)

De ingang veranda vormde een belangrijke overgang naar het interieur. Het bood bescherming aan de ingang van het huis en beschermde het huis van het lawaai en het stof van de straat. Aan weerszijde van de poort was er een stoel, die bedoeld was voor poortwachters. (Iqbal, 2018; Sethi Muhammad, 2002)

Omdat deze 'haveli' twee verschillende functies had, (bedrijf en residentie) mocht de bedrijfsfunctie niet verstoord worden door de woonfunctie en moest er tegelijkertijd genoeg privacy zijn voor de familie. De 'haveli' had één ingang aan de straatkant, hieruit zijn verbindingsruimtes die naar het bedrijf en de woningen leiden. (S. M. Khan, 2016)

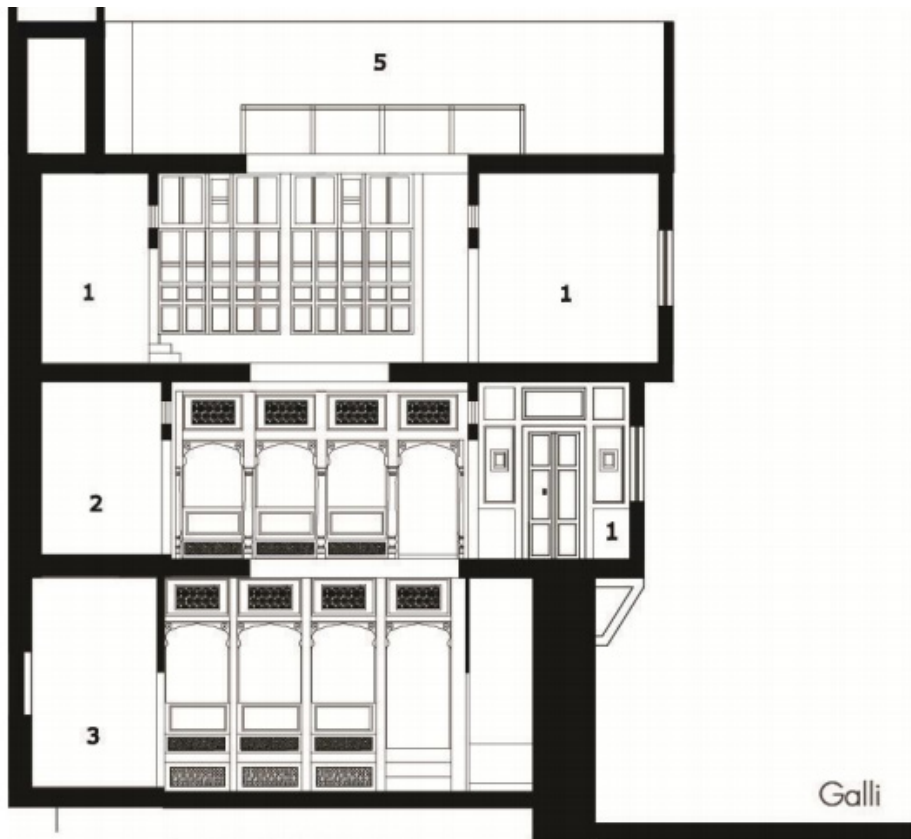

Interessant aan deze case study is de combinatie tussen het bedrijf en de woonfunctie in één 'haveli'. Doordat het bedrijf zich enkel op het gelijkvloers bevindt, wordt de privacy van het residentieel gedeelte niet verstoord. Doordat er gebruik wordt gemaakt van een tussenruimte kunnen de bewoners de 'haveli' in en uit zonder het bedrijf binnen te gaan. De circulatie zorgt dus voor een scheiding tussen werk en privé.

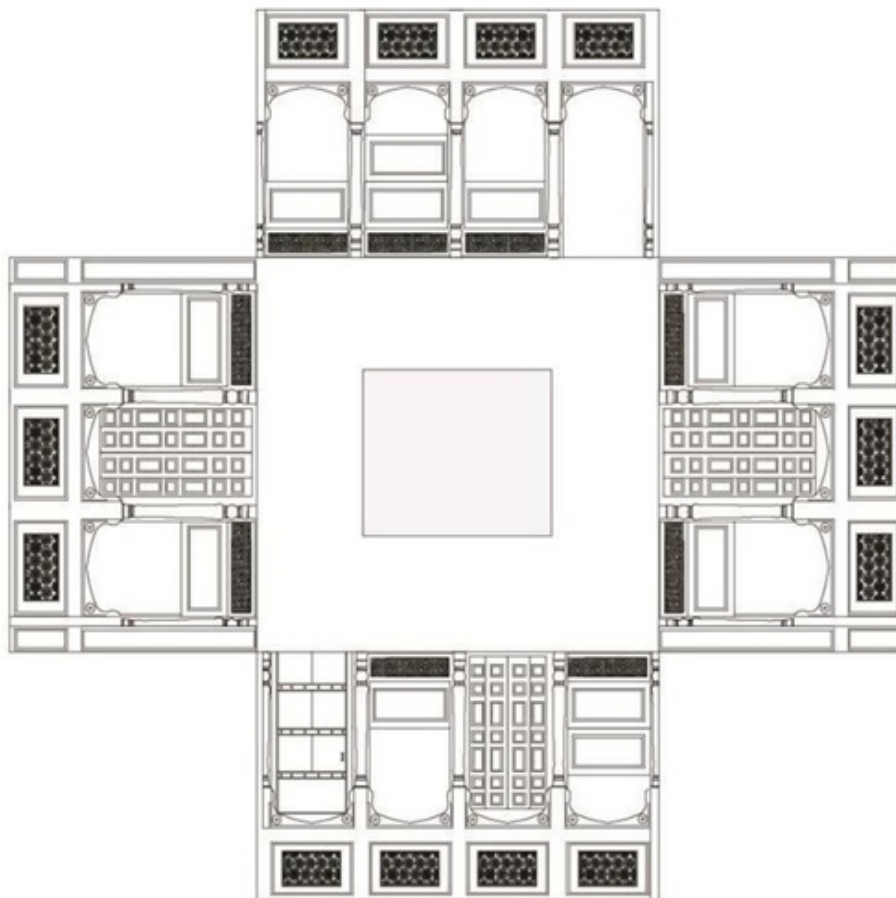
Figuur 33: Gelijkvloers (S. M. Khan, 2016)

Figuur 34: Eerste verdiep (S. M. Khan, 2016)

Figuur 35: Tweede verdiep (S. M. Khan, 2016)

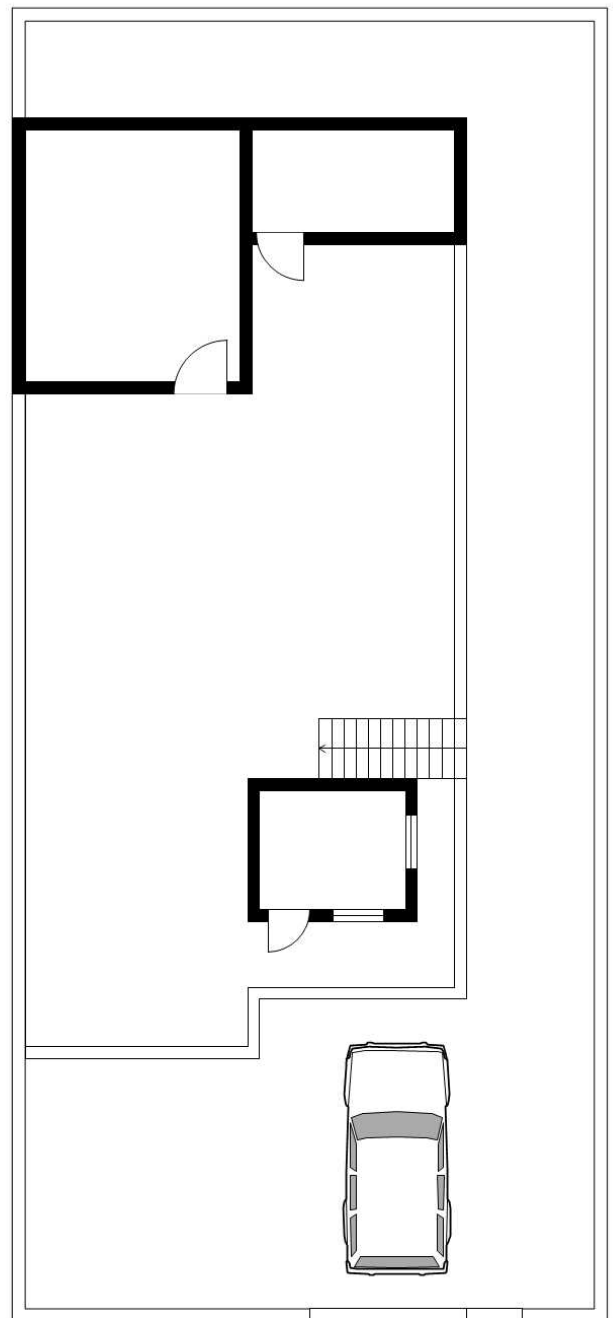
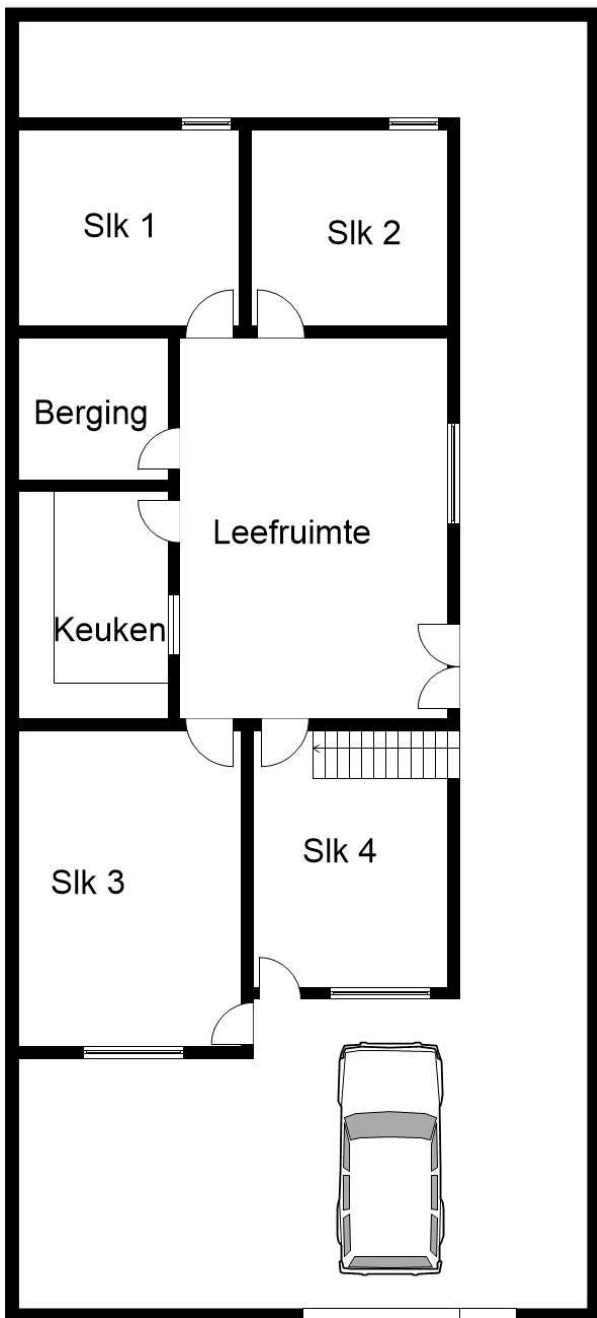

Figuur 36: Karam Buksh Sethi's 'haveli' Snede AA' (S. M. Khan, 2016)

Figuur 37: Karam Buksh Sethi's 'haveli' - Aanzichten eerste verdiep (S. M. Khan, 2016)

5.1.2. Meergezinswoning - Gulshan Iqbal Karachi - 20ste eeuw

Figuur 38: Grondplan Gulshan Iqbal woning Karachi, bron: auteur

Bovenstaande woning is een type zoals mijn grootmoeder kende in haar kindertijd in Karachi. Zij leefde hier met drie zonen en hun gezin, en twee kleinzonen. Belangrijk hierbij is om te vermelden dat er geen vast aantal personen in dit huis heeft gewoond. De gezinssituatie is blijven evolueren, en daarbij ook de woning. Oorspronkelijk woonde mijn oma hier met vijf kinderen. De dochters trouwden rond hun 20ste en gingen het huis uit. De zonen bleven hier wonen met hun vrouw, en hier kwamen kinderen bij. Twee zonen verhuisden met hun gezin naar een andere woning. Toen een aantal kleinkinderen van mijn oma gingen verder studeren, verhuisden ze terug naar deze woning gedurende hun studententijd. De woning bleef altijd een plaats waar de grote familie naar terugkeerde voor feesten en bijeenkomsten. Ook kwamen de kinderen met hun gezinnen vaak twee maanden logeren bij de grootmoeder. Deze woning werd dan ook erg flexibel gebruikt. De slaapkamers werden voortdurend doorgegeven. Afhankelijk van de personen in de woning sliepen de bewoners ook op andere plaatsen. Zo sliepen de kleinkinderen vaak bij elkaar wanneer ze aanwezig waren, en sliepen ze bij hun gezin wanneer er geen andere kleinkinderen aanwezig waren.

Deze case study is erg flexibel van aard. Wie in dit huis verblijft is op een manier gelinkt aan de familie, en krijgt net zoals iedere bewoner een ruimte om te slapen. In dit plan is er een gelijkheid die sterk naar voren komt. Het maakt hier niet uit of je dochter, kleinzoon, of schoondochter bent, iedereen is welkom en elk gezin krijgt een kamer.

Dit type woning is geen *'haveli'*, maar lijkt er sterk op. Het verschil is dat er centraal op de plaats van de patio, geen patio maar een overdekte gemeenschappelijk leefruimte. De patio bevindt zich omheen het gebouw in plaats van centraal. Hierdoor kan het gebouw genoeg licht vangen door middel van ramen zonder daarbij inkiijk te hebben langs de straatkant en kunnen de bewoners zonder *'purdah'* buiten rondlopen.

5.1.3. Driegezinswoning Multan 21ste eeuw

Figuur 39: Grondplannen driegezinswoning Multan, bron: auteur

De volgende case study is van de woning van mijn nicht in Multan, Pakistan. Het huis hebben ze laten bouwen in 2018, waar ze nu in woont met drie gezinnen. In totaal zes personen.

Gezin 1: ouders (60+)

Gezin 2: Zoon 1 + vrouw (30+)

Gezin 3: Zoon 2 + vrouw (20+)

Deze woning heeft een vrij typisch Pakistaans plattegrond waarbij je centraal de gedeelde ruimtes hebt, en er om heen de privékamers. We kunnen stellen dat de gezinnen een privé kamer hebben, die voornamelijk dient als slaapkamer met een badkamer. Al de andere functies zoals keuken, leefruimte, etcetera zijn gemeenschappelijk. De vierde slaapkamer wordt gebruikt als gastenkamer. Hetzelfde plattegrond herhaalt zich op het eerste verdiep. Deze is gebouwd om voorlopig te verhuren, maar dient ook voor eigen gebruik in de latere toekomst wanneer er gezinsuitbreidingen plaats vinden. Deze bewoners bereiken dit verdiep met een externe trap.

Ook in dit project is er een centraal gemeenschappelijk deel als eetruimte, living en keuken. De kamers zijn ongeveer even groot. Hier is ook weer die flexibiliteit te zijn omdat er een verdiep is om te gebruiken bij een gezinsuitbreiding. De patio in dit project bevindt zich achteraan het gebouw.

5.2. Belgische Cohousingprojecten

Om te leren uit de Pakistaanse cohousing-projecten en om hier elementen van toe te passen op Vlaamse projecten is het belangrijk om te weten hoe de Vlaamse cohousing-projecten werken. Vervolgens kunnen we bepalen welke elementen uit de Pakistaanse projecten een meerwaarde kunnen bieden voor de Vlaamse projecten. Belangrijk hierbij is om te weten dat de Vlaamse cohousing-projecten verschillend zijn van elkaar. Eén project spreekt niet voor alle Vlaamse cohousing projecten. We maken daarom een selectie van verschillende projecten die interessant zijn voor dit onderzoek. De projecten die we gaan analyseren zijn Le Beguinage du Viaduc (gemeenschapshuis), het Bijgaardehof in Gent, Cohousing Gummarushof in Mechelen, Vinderthoute en een groepswoning in Zoersel.

5.2.1. Le Beguinage du Viaduc - Het voormalig begijnhof in Brussel

Begin 2017 is het gemeenschapshuis Le Beguinage du Viaduc opengedaan op bijna 300 meter van het Europees Parlement in hartje Brussel. Oorspronkelijk was dit gebouw in de middeleeuwen een begijnhof voorbehouden voor alleenstaande vrouwen. Het project heeft daarom ook een christelijk uitgangspunt. Samen leven en samen bidden is de inspiratie voor dit project. Kandidaat-bewoners moeten deze christelijke uitgangspunt van de Beguinage onderschrijven, maar hoeven niet zelf gelovig te zijn. De bedoeling is om van deze wijk een leefgemeenschap te maken, met huurders van alle nationaliteiten en leeftijden, die met elkaar een affiniteit voor het christendom delen. Het project heeft geen koopwoningen om te vermijden dat mensen hun woning zouden doorverkopen aan mensen die deze filosofie niet delen. (Béguinage Viaduc, un beau projet de La Viale Europe à Bruxelles, 2012)

Le Beguinage du Viaduc telt 20 rijwoningen. Deze gaan van studio's tot huizen met 6 kamers. De begijnhofbewoners delen de wasruimte en tuin. De binnentuin is afgesloten van de straat, de kinderen kunnen zonder gevaar de hele dag buiten spelen. De woningen zijn bescheiden van afmetingen, inrichtingen en huurprijzen. De Buignage is gericht op gezinnen die langer dan een paar maanden woonst zoeken. (Eynde, 2017)

De bewoners vinden het heerlijk om midden in de stad te wonen, met alle voorzieningen dichtbij, en om toch alle ruimte te hebben. Last van lawaai van de drukke hoofdstad ervaren de bewoners niet, door de autovrije zone. (Béguinage Viaduc, un beau projet de La Viale Europe à Bruxelles, 2012)

Met burens uit Rusland, Congo, Spanje en India is de wijk erg multicultureel. Pater Guy Martinot maakt zich geen zorgen over de toekomstige samenhang in de wijk, en dat vooral dankzij de kinderen. Als een nieuw gezin arriveert, spelen de kinderen al na een half uur samen. Zelfs wanneer ze elkaars taal niet spreken. (Eynde, 2017)

Als de bewoners willen kunnen ze meedraaien in de gebedsdiensten van de aanpalende kerk van het Heilig Sacrament. In dezelfde kerk worden ook Congolese misvieringen gehouden op dinsdagavond. De Congolese bewoners van het project gaan hier met hun kinderen naartoe. De vierjarige Bakita die in één van de woningen woont neemt Maxim, haar beste vriend, die tegenover haar woont, graag mee naar de misvieringen. De bewoners ervaren dit als een leerzame ervaring voor hun kinderen. De vader van Maxim zegt hierover: 'Hij gedraagt zich dan een stuk rustiger dan tijdens de gewone misvieringen op zondag.' (Béguinage Viaduc, un beau projet de La Viale Europe à Bruxelles, 2012)

Interessant aan dit project is dat de huizen gebouwd zijn op de rand van het perceel, waardoor er een binnentuin ontstaat waar alle huizen aan gelinked zijn. Dit vormt een perfecte locatie voor gemeenschappelijke ruimtes. Verder is dit ideaal voor kinderen omdat ze veilig buiten kunnen spelen. Deze ruimte is vergelijkbaar met de patio uit de *haveli's*, en geeft ook dezelfde voordelen.

Figuur 40: Binnentuin Buignage (Eynde, 2017)

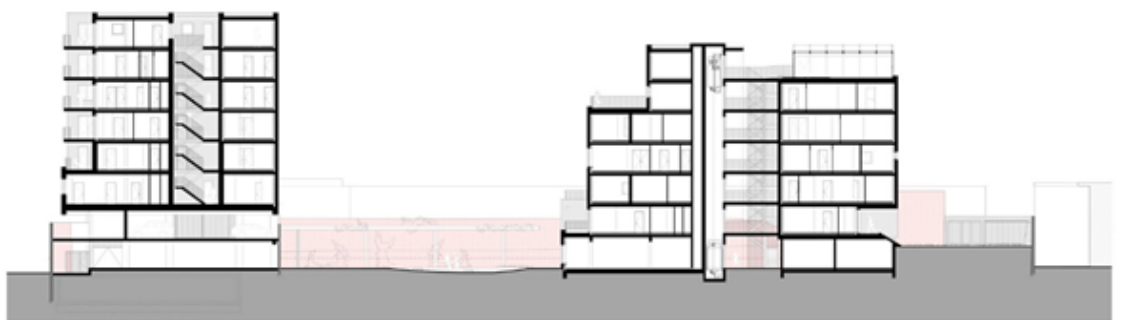

5.2.2. Bijgaardehof – Gent

Cohousing Bijgaardehof, door architectenbureau Bodan & Van Broeck, bestaat uit drie afzonderlijke cohousingprojecten op een site vlakbij het centrum van Gent. In totaal bevat het 59 wooneenheden en een wijkgezondheidscentrum Kappellenberg. Elk cohousingproject heeft zijn eigen normen en waarden. Voorheen stond er een fabriek op deze site, waarvan een aantal muren zijn behouden die nu de binnenplaats van het project ommuren. Hierdoor is er een contrast tussen nieuw en bestaand. Dit project won de eerste plaats bij een competitie georganiseerd door de klant. De werken zijn nog bezig en het project zal klaar zijn in 2021. (BOGDAN & VAN BROECK, z.d.)

Figuur 41: Grondplan Cohousing Bijgaardehof (BOGDAN & VAN BROECK, z.d.)

Figuur 42: Snede cohousing Bijgaardehof (BOGDAN & VAN BROECK, z.d.)

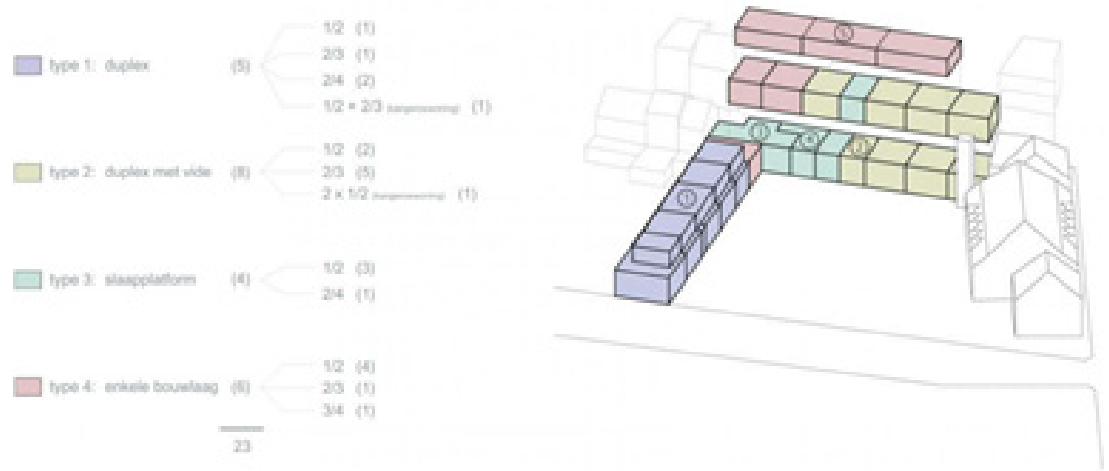
Figuur 43: Snede cohousing Bijgaardehof (BOGDAN & VAN BROECK, z.d.)

Met de drie projecten Biotoop (met 19 units), De Spore (15 units) en Wijngaard (25 units), vormt Bijgaardehof één van de grootste co-housing projecten in Vlaanderen. Elke cohousinggroep heeft zijn eigen collectieve ruimtes zoals een atelier dat door alle bewoners kan worden gebruikt. Elke woongroep heeft vertegenwoordigers die gezamenlijk nadenken over onderwerpen zoals mobiliteit, duurzaamheid, gemeenschappelijkheid, etc. (BOGDAN & VAN BROECK, z.d.; Drooghmans, z.d.)

Interessant aan dit project is de vorm van het terrein en de positie van de fabrieksmuren die zijn behouden en geïntegreerd zijn in het project. Ook in dit ontwerp zijn er vergelijkbare kenmerken met de *'haveli'* zoals de binnentuin en de muur rond de tuin. Dit project laat duidelijk zien dat je niet hoeft te beginnen met een 'leeg' plan om een *'haveli'*-achtig project te bouwen. Het kan ook met moeilijkere vormen en op een stedenbouwkundige schaal.

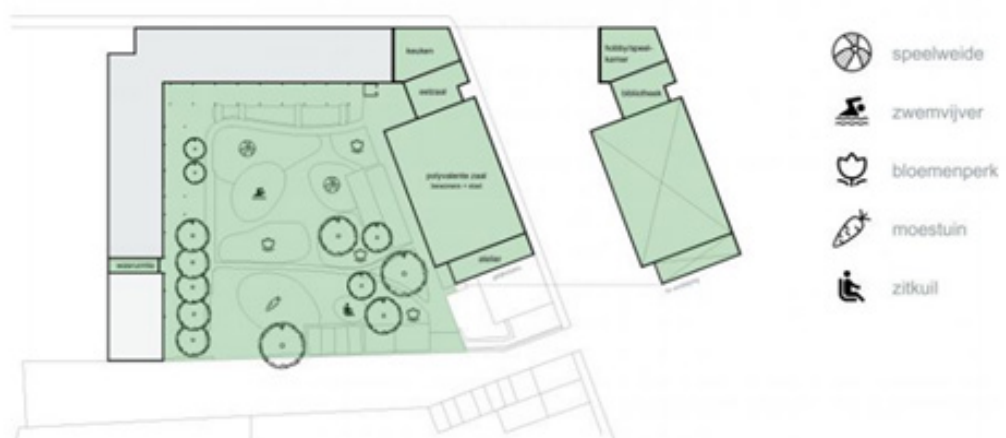
5.2.3. Cohousing Gummarushof - Mechelen

Het cohousingproject Gummarushof, ontworpen door Denc!studio, is net zoals het Bijgaardehof een herbestemmingsproject. Een voormalig schoolcomplex, kerk en pastorie worden verbouwd tot een cohousing-project. Er zullen 23 woonunits plaatsvinden rond een gedeelde binnentuin met zwembad. De werken zijn in 2018 begonnen en in 2021 zouden de eerste bewoners kunnen verhuizen naar het complex. (Cohousing Gummarushof Mechelen, z.d.; DENC!-STUDIO, z.d.)

Figuur 44: Woningtypes Gummarushof (Van Dessei et al., 2019)

De woningen zijn volwaardig, en bevatten alle functies die men dagelijks nodig heeft. Daarnaast zijn er gemeenschappelijke ruimtes met behoeftes die worden gedeeld. Zo is er een gezamenlijk huis met keukens dat kan worden gebruikt voor een feest, bijeenkomst, om samen te eten of te ontspannen. Ieder heeft een privé terras maar de grote tuin wordt gedeeld. Dit was de voormalige speelplaats en is nu een tuin met zwembad, fietsenstalling, speelruimte en moestuin. Ook is er een gedeelde atelierkamer waar er geklust en hersteld kan worden. Verder is er een gedeelde wassalon, hobbykamer, muziekruimte, bibliotheek, speelkamer en een kerk die ook als polyvalente hal te gebruiken is of verhuurd kan worden aan derden. (Cohousing Gummarushof Mechelen, z.d.; DENC!-STUDIO, z.d.)

Figuur 45: Collectieve ruimtes Gummarushof (Van Dessei et al., 2019)

Figuur 46: Render Gummarushof (DENC!-STUDIO – Projecten – GUMMARUSHOF - cohousing, z.d.)

In dit project is er weer een gemeenschappelijke tuin centraal met zowel de woonunits als de gemeenschappelijke functies omheen de gemeenschappelijke tuin. Dit maakt dat de bewoners hun privé woning kunnen betreden zonder het gemeenschappelijk gedeelte te moeten doorkruisen, waardoor er genoeg privacy is.

5.2.4. Vinderthoute

Vinderthoute is een cohousingproject in Oost-Vlaanderen door Stramien architecten in samenwerking met Denc!studio. Een groep 11 gezinnen, en in totaal, 60 mensen, onder wie kinderen, volwassenen, (eenouder)gezinnen, alleenstaanden en gepensioneerden, hebben meer dan 10 jaar geleden beslist om samen een cohousing project op te bouwen. Sinds 2011 leeft de groep in Vinderthoute, Oost-Vlaanderen. (Cohousing Vinderthoute, z.d.; Cohousing Vinderthoute – Een vree wijs cohousing project in het Gentse, z.d.)

“Onze kinderen Daan (5) en Miro (3) zijn geboren en getogen in deze cohousing. Ze kunnen hier zwaardvechten met hun grote buurjongens en worden vertroeteld door hun lieve buurmeisjes. Het liefst van al zouden ze elke avond in het paviljoen eten, want dan kunnen ze ‘applaus voor de kok!’ roepen en meteen na de lekkere maaltijd de speelruimte induiken of met de fiets een toertje doen op het wijkplein. Leven in een cohousing ervaren we als heel verrijkend, zowel voor onszelf als voor onze kinderen.”
– Gwen 35j (Cohousing Vinderthoute – Een vree wijs cohousing project in het Gentse, z.d.)

Elke woning heeft een eigen tuin of terras die uitloopt in de gemeenschappelijke tuin. De groep heeft een gemeenschappelijk paviljoen, met de grote eetzaal en professionele keuken. Ook is er een thuiswerkruimte, een lounge, een muziek/fitnesskamer, een wassalon, logeerkamers en een kelder. De groep houdt regelmatig activiteiten zoals samen koken en eten, sporten, films kijken, spelen, optreden, etc. De groep ervaart hun wijk als erg levendig waar ze elkaar onderling kennen en helpen, en waar iedereen bereid is om te delen. (Cohousing Vinderthoute – Een vree wijs cohousing project in het Gentse, z.d.)

In tegenstelling tot de voorgaande cohousing-projecten zijn de woonunits in dit project naast elkaar geplaatst, waardoor je genoeg privacy hebt maar ook niet direct in contact staat met de burens. De bewoners van de woonunit nummer 17 kan hierdoor een maand doorbrengen zonder de bewoner van woonunit nummer 4 ooit te zien. Ook de gemeenschappelijke voorzieningen liggen in een hoekje. Hierdoor ben je niet verplicht om met elkaar in contact te komen, waardoor er automatisch minder sociaal contact is. Dit kan zorgen voor een minder sterk gemeenschapsgevoel.

Figuur 47: (Cohousing Vinderhoute, z.d.)

5.2.5. Groepswoning mentaal gehandicapten – Zoersel

Deze groepswoning is ontworpen door Huiswerk Architecten. Dit was een architectenbureau dat bestond uit Dirk Somers en Erik Wieërs. In 2011 zijn ze gesplitst en hebben een eigen bureau. Erik Wieërs zet zijn praktijk verder onder de naam Collectief Noord, Dirk Somers zijn bedrijf heet Bovenbouw. (Huiswerk | Archipel, z.d.) De groepswoning bevindt zich aan de rand van het dorp Zoersel, en is gebouwd in 2002. Het maakt deel van een opvangcentrum voor mensen met een geestelijke beperking. De hoofdvestiging ligt een paar straten verder. Daar wordt dagopvang aangeboden, terwijl deze woning huisvesting biedt. Hier wonen acht lichtgehandicapten die onder begeleiding in staat zijn om zelfstandig te wonen. In dit project, hebben de bewoners een eigen studio verspreid over de drie verdiepingen. Via de ingang kom je uit op een grote centrale inkomhal, waar elke studio op uit kijkt. Op het gelijkvloers is er een gemeenschappelijke ruimte. (BOVENBOUW, z.d.; Van Gerrewey, z.d., p. 87)

Het plan van deze woning lijkt ook sterk op een *'haveli'*. Met de centrale inkomhal in het midden en de studio's eromheen, heeft dit project hetzelfde grondplanconcept als een *'haveli'*. Het verschil is dat de *'haveli'* meer gericht is naar de patio door de plaatsing van ramen naar de patio, en omdat dit het hart is van de woning. In dit project zijn de ramen gericht naar buiten en blijft de hal hierdoor een functionele hal.

Figuur 48: Een aantal kamers geschikt rond de centrale hal op de begane grond (BOVENBOUW, z.d.)

Figuur 49: Eerste verdiep (BOVENBOUW, z.d.)

Figuur 50: Tweede verdiep (BOVENBOUW, z.d.)

Figuur 51: Duplex in het dak (BOVENBOUW, z.d.)

6. Conclusie

6.1. Conclusie uit Pakistaanse case study's

Figuur 53: Karam Buksh Sethis 'haveli' (S. M. Khan, 2016)

Figuur 54: Gulshan Iqbal woning Karachi, bron: auteur

Figuur 55: Driegezinswoning Multan, bron: auteur

Uit bovenstaande case study's zien we dat het principe van een 'haveli' in vrijwel alle projecten terugkomt. Het eerste project is een 'haveli', maar bij de volgende twee is centraal ook altijd het gemeenschappelijk gedeelte, waar alle kamers op uitkomen.

Figuur 56: Karam Buksh Sethis 'haveli' (S. M. Khan, 2016)

Figuur 57: Gulshan Iqbal woning Karachi, bron: auteur

Figuur 58: Driegezinswoning Multan, bron: auteur

We zien ook dat de patio in de drie projecten terugkomt, op verschillende locaties. Centraal, omheen de functies of aan één zijde van het gebouw.

Doordat elementen van de *'haveli'* altijd terugkomen, ondanks dat de Pakistaanse projecten uit drie verschillende eeuwen zijn, kunnen we stellen dat het principe van een *'haveli'* een grote meerwaarde heeft binnen de Pakistaanse architectuur, waardoor hier variaties op zijn ontstaan. Vanwege het klimaat en de cultuur wordt er graag op deze manier gewoond. Het biedt uitkomsten dat zorgt voor een kwalitatievere manier van wonen. We kunnen concluderen dat privacy voor de buitenwereld erg belangrijk is binnen de Pakistaanse wooncultuur vanwege de *'purdah'*. Door in een (variant op de) *'haveli'* te wonen, is die privacy aanwezig en door een patio te implementeren is er nog steeds buitenruimte binnen de woning.

Verder zien we dat de combinatie van residentieel met een andere functie zoals bedrijf, perfect mogelijk is zonder daarbij de *'purdah'* te verliezen.

Wat ook sterk naar voren komt is dat de oppervlakte van de kamers rondom het gemeenschappelijk gedeelte ongeveer hetzelfde is. Dit wijst op een gelijkheid van de bewoners. Niemand is 'belangrijker' dan de ander, want niemand heeft een grotere kamer.

De projecten zijn ook allemaal flexibel in gebruik. Doordat kamers/units niet specifiek voor een bepaald persoon worden ontworpen, kunnen ze makkelijk doorgegeven worden aan een volgend persoon. Die flexibiliteit is nodig omdat het gemeenschappelijk familiesysteem erg flexibel is van aard.

6.2. Conclusie Belgische cohousing-projecten

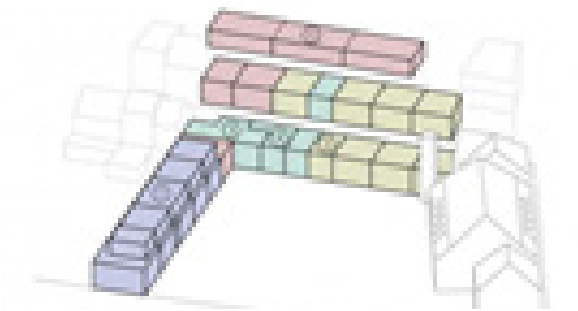
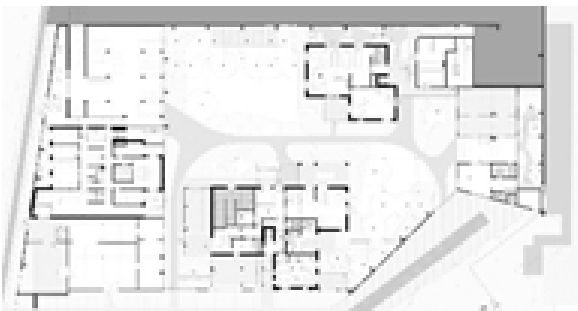

Als we al de grondplannen bekijken van de Belgische besproken cohousingprojecten, zien we dat er een onderscheid kan gemaakt worden tussen twee soorten grondplannen. Enerzijds is er een lineair grondplan, waarbij de woonunits zich naast elkaar bevinden zoals bij project 4. Hier zijn telkens drie woonunits naast elkaar gebouwd.

Anderzijds heb je de circulaire grondplannen, waarbij de woonunits ook tegen elkaar staan maar samen een vorm vormen waardoor er een centrale ruimte ontstaat zoals bij project 1 en 5.

De resterende case study's 2 en 3 vallen hier wat tussenin. De woonunits vormen wel een centrale ruimte maar deze is niet volledig omsloten door het project.

Ook de mate van privacy is verschillend, bij project nr 4 is er geen verplicht sociaal contact, en dus veel privacy. Bij project 5 zijn de studio's beperkt tot een aantal functies. Om te koken en te eten moeten de bewoners naar de gemeenschappelijke ruimte. Hier hebben de bewoners automatisch meer sociaal contact met elkaar.

- 1) Figuur 59: Binnentuin Buignage (Eynde, 2017)
- 2) Figuur 60: Cohousing Bijgaardehof (BOGDAN & VAN BROECK, z.d.)
- 3) Figuur 61: Gummarushof (Van Desei et al., 2019)
- 4) Figuur 62: (Cohousing Vinderhoute, z.d.)
- 5) Figuur 63: Groepswoning Zoersel Gummarushof (BOVENBOUW, z.d.)

6.3. Welke ontwerptools kunnen we hieruit halen?

Planprincipe 'haveli'

Zowel uit de Pakistaanse als Belgische case study's zien we dat het principe van een 'haveli', of een variant hierop, vaak terugkomt bij cohousing-projecten. Het is bij de Belgische projecten nooit een idee of concept geweest om een 'haveli' te maken, maar de term is wel een goed overkoepelend begrip om dit soort type woningen aan te duiden die ook een gemeenschappelijk deel centraal hebben, en woonunits eromheen.

We kunnen stellen dat deze manier van wonen veel voordelen met zich meebrengt, het is bovendien een tijdsloos principe en daarom is het aantrekkelijk is om zo te wonen voor cohousing-projecten.

Gemeenschappelijkheid blijkt in de typologische uitwerking vaak gerealiseerd te worden via éénvoudige planprincipes zoals de patio of de *haveli's*. Wij zullen dit principe daarom ook toepassen op het cohousing project.

Multifunctionaliteit

We hebben gezien dat er een sterke multifunctionaliteit, verplaatsbaarheid en flexibiliteit zit in de Pakistaanse wooncultuur. Zowel in de relaties onderling, ruimtes als in meubels. Deze zullen we toepassen op bepaalde ruimtes van het project door deze een multifunctionele invulling te geven.

Stille ruimte

Uit de Pakistaanse wooncultuur hebben we gezien dat bewoners vaak een bidruimte hebben in het interieur. Om deze reden zullen we een 'stille ruimte' voorzien in het project, die multifunctioneel ingezet kan worden als bibliotheek, studeerruimte, mediteerruimte, bidruimte, etc.

7. Masterproject

7.1. Gekozen locatie

De resultaten van het onderzoek worden toegepast in het masterproject. Dit zal in de vorm van een eigen ontwerp zijn op een zelf gekozen locatie.

Bait-Ur-Raheem is de moskee van de Ahmadiyya moslimgemeenschap in Alken en is officieel geopend in september 2018. Het gebouw was voorheen een klassieke woning. Ook nu, na de herbestemming tot moskee, lijkt het exterieur niet op een moskee. In tegenstelling tot bekende moskee's, heeft deze (voorlopig) geen minaretten.

Het pand is gelegen op steenweg 300, die de verbinding vormt tussen Sint-Truiden en Hasselt. Dit zijn de twee steden met de meeste leden van de Ahmadiyya moslim gemeenschap in Limburg.

Het gebouw had aanvankelijk een grote open ruimte, die werd verhuurd als feestzaal met eigen parking achter het gebouw. Langs de straatkant zien we twee woningen tegen elkaar met aan weerszijde een doorgang die tot deze parking leiden. Beide woningen zijn gekocht door de Ahmadiyya moslimgemeenschap, maar enkel de rechterwoning is herbestemd tot moskee, het zal ook enkel de rechterwoning zijn die gebruikt zal worden voor dit masterproject. De linkerwoning biedt wel de mogelijkheid om later uitbreidingen te doen. Verder zorgt dit ervoor dat de gemeenschap nu een vrijstaand gebouw heeft, waardoor ze vrijer zijn in hun mogelijkheden.

Nadat het pand gekocht is door de Ahmadiyya moslimgemeenschap, is deze volledig gerenoveerd en wordt nu gebruikt als moskee. Op het gelijkvloers bevinden zich twee grote bidruimtes, één voor de mannen en één voor de vrouwen. Op het eerste verdiep bevindt zich een bibliotheek en een grote keuken. Ook zijn er twee woonunits in verwerkt. Het gebouw wordt gebruikt om te bidden, bijeenkomsten en vieringen te houden, etc. De moskee is dan ook verdeeld in twee delen, vrouwen hebben een ingang achteraan het gebouw, en de mannen aan de zijkant. Beide groepen hebben hun eigen bidplaats en sanitaire ruimtes.

Mijn scriptie gaat over Vlaamse cohousing projecten, die ik wil versterken door te leren uit Pakistaanse cohousingprojecten. De keuze voor dit pand heb ik ook gemaakt omdat dit een typisch Vlaamse woning is met een Pakistaanse huidige invulling. Verder is er veel mogelijk met dit pand omdat het maar aan één kant verbonden is aan een andere woning en veel ruimte heeft rondom het gebouw. Zowel aan de zijkant, als achteraan het gebouw, een uitbreiding is dus zeker mogelijk.

Figuur 64: Gekozen pand, bron: Google streetview

Figuur 65: Gekozen pand (Ahmadiyya moslim gemeenschap België, 2018)

Figuur 66: Bovenzicht pand, bron: Google streetview

Figuur 67: Gekozen Pand (Ahmadiyya moslim gemeenschap België, 2018)

Figuur 68: Opening Bait-Ur-Raheem (Ahmadiyya moslim gemeenschap België, 2018)

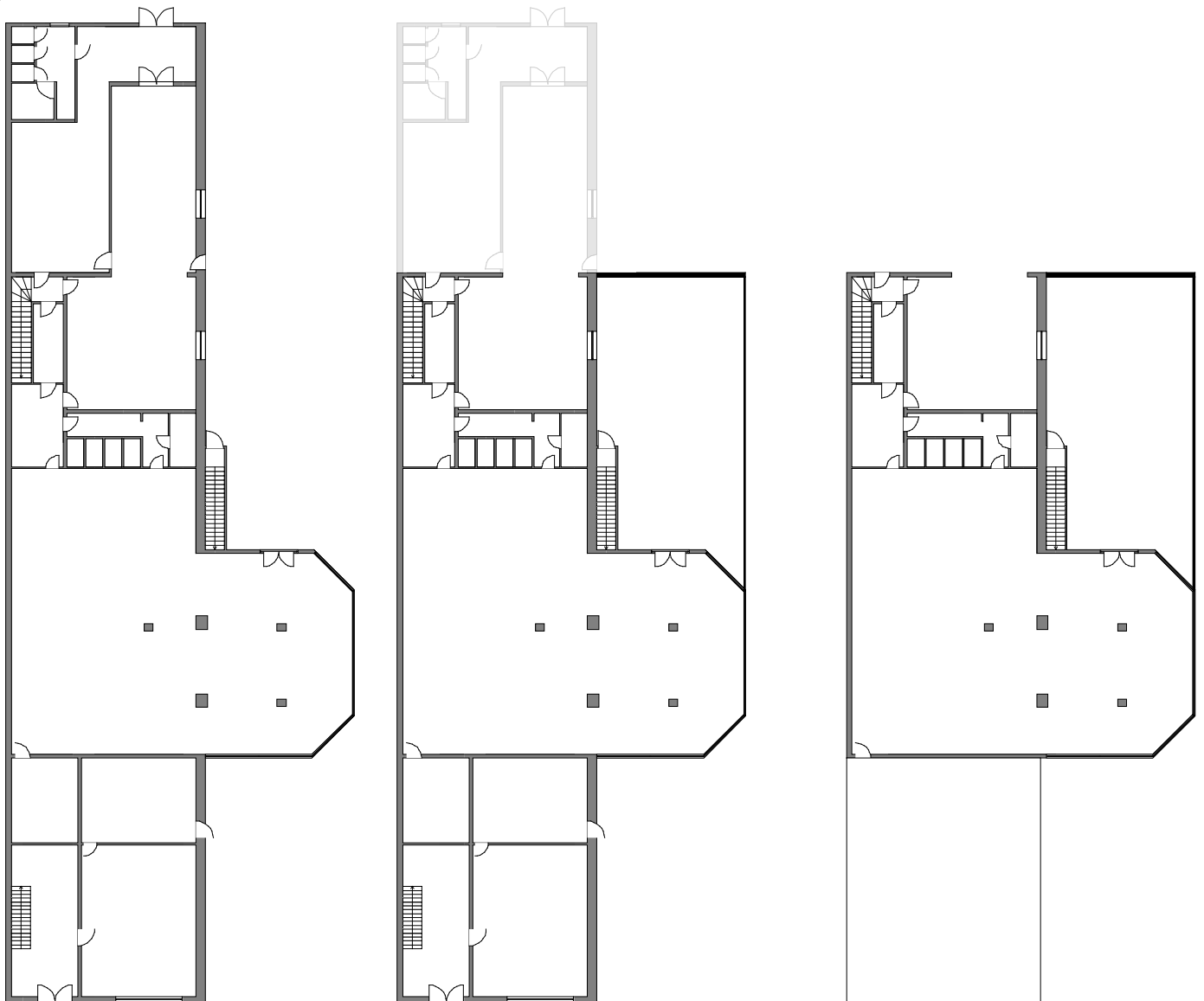

Figuur 69: Bidplaats Bait-Ur-Raheem (Ahmadiyya moslim gemeenschap België, 2018)

Figuur 70: Bibliotheek Bait-Ur-Raheem eerste verdiep (Ahmadiyya moslim gemeenschap België, 2018)

7.2. Bestaand plan en aanbouw

Figuur 71: Bestaande situatie, afbraak en uitbreiding, nieuw grondplan; bron: auteur

Het gekozen pand heeft in grondplan een langwerpige vorm met een uitspringend gedeelte. Dit staat in contrast met het planprincipe van de haveli, dat eerder vierkantig is.

We splitsen het gebouw op in een woning en het cohousingproject. Deze twee functies staan volledig los van elkaar en hebben niet met elkaar te maken. Het voorste gedeelte zal de aparte woning vormen. Deze heeft een eigen voordeur en poort aan de straatkant. De rest van het gebouw is het cohousingproject.

We kiezen ervoor om een deel van het langwerpig gebouw af te breken aan de achterkant. Dit gedeelte had slechts één verdiep en was een bijbouw om de voormalige feestzaal groter te maken. Deze heeft een betonnen vloer, en verder geen waardevolle kenmerken. We maken een uitbreiding aan het gebouw tot aan het uitspringend gedeelte.

We krijgen hierdoor een rechthoekig grondplan, wat ideaal is voor het planprincipe van een haveli.

7.3. Bewonersprofielen

In het cohousingproject zullen vier gezinnen met elkaar samenleven. Een variatie van bewoners van verschillende leeftijden, gezinsamenstellingen en afkomsten maar met dezelfde behoefte om ergens te wonen samen met andere mensen. De nood aan sociaal contact is voor al deze bewoners een belangrijk aspect.

Gezin met 2 kinderen

Anthon (36) en Anita (32) vormen samen met hun twee kinderen Robby (6) en Jasmina (5) het grootste gezin in dit project. Anita is van Nepalese afkomst en is op jonge leeftijd naar België geïmmigreerd. Ze werkt nu voltijds als zelfstandige blogger en werkt voornamelijk vanuit thuis. Anita heeft niet zo zeer een kantoor nodig, aangezien ze vanop haar laptop vanuit eender welke locatie kan werken.

Anthon is leerkracht lichamelijke opvoeding en fitnessed graag in zijn vrije tijd.

Figuur 72: (Wavebreakmedia, z.d.)

Weduwe

Jeanine (75) is de oudste bewoner van het cohousingproject. Na het overlijden van haar echtgenoot, werd ze depressief en had nood aan sociaal contact. Jeanine heeft 2 kinderen en 5 kleinkinderen die haar regelmatig een bezoekje komen brengen. Naast haar eigen kinderen, is ze ook dol op andere kinderen. Ze past ook regelmatig op de kinderen van de andere bewoners van het project.

Jeanine brengt haar vrije tijd het liefst creatief door met kinderen, maar ook in haar eentje kan ze zich urenlang bezig houden met creatieve projecten zoals tuinieren.

Figuur 73: (Richardson, 2017)

Jong werkend koppel

Kelly (25) en Mohammed (27) zijn pas getrouwd en wonen al een jaar samen. Mohammed is van Egyptische nationaliteit en is praktiserende moslim. Hij woont al bijna 10 jaar in België. Kelly is atheïst, maar erg geïnteresseerd in verschillende culturen en religies. In haar vrije tijd doet zij aan yoga en meditatie.

Kelly en Mohammed focussen zich voorlopig op hun werk maar zouden na een paar jaar graag willen beginnen aan een gezinsuitbreiding.

Figuur 74: (Wavebreakmedia, z.d.)

Alleenstaande vader met dochter

Bruno (41) is een alleenstaande vader van zijn dochter Adriana (6). Hij heeft Congolese roots en kookt erg graag. Vaak kookt hij voor alle bewoners van het project. Adriana zit samen met Robby in de klas, het zoontje van Anthon en Anita.

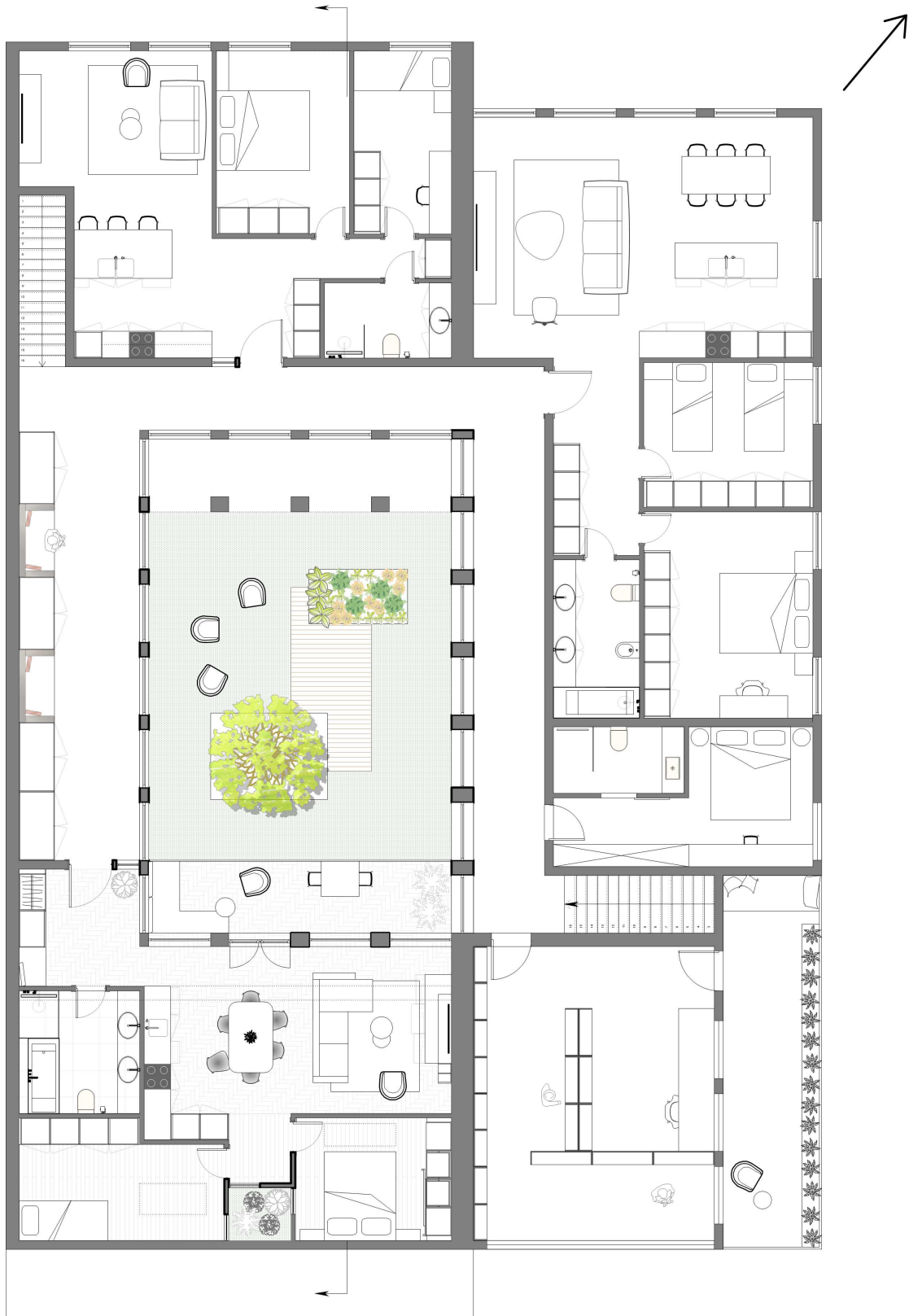
Figuur 75: (Wavebreakmedia, z.d.)

7.3. Grondplannen

Figuur 76: Gelijkvloers, bron: auteur

Het hart van het cohousingproject is de centrale patio. Dit is een ruimte die bewoners samenbrengt, een ruimte dat andere ruimtes met elkaar verbindt en een gevoel brengt van verbondenheid. De patio heeft met zijn vele ramen een bepaalde transparantie dat de connectie tussen de patio en andere ruimtes mogelijk maakt. Deze patio zorgt niet alleen voor licht in de hele woning maar zorgt ook voor een buitenbeleving binnenin het gebouw.

Figuur 77: Eerste verdiep, bron: auteur

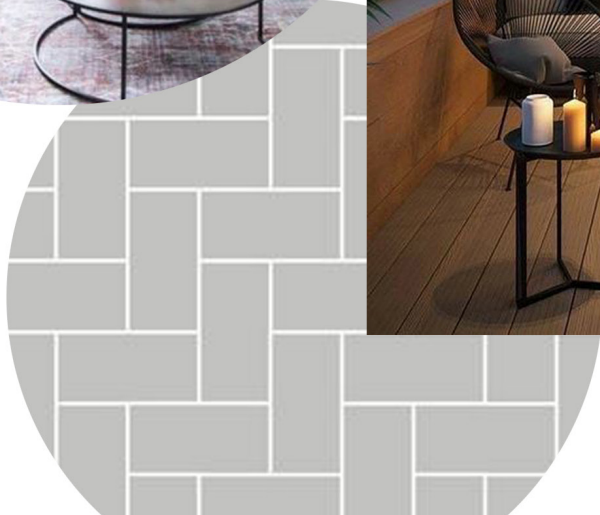
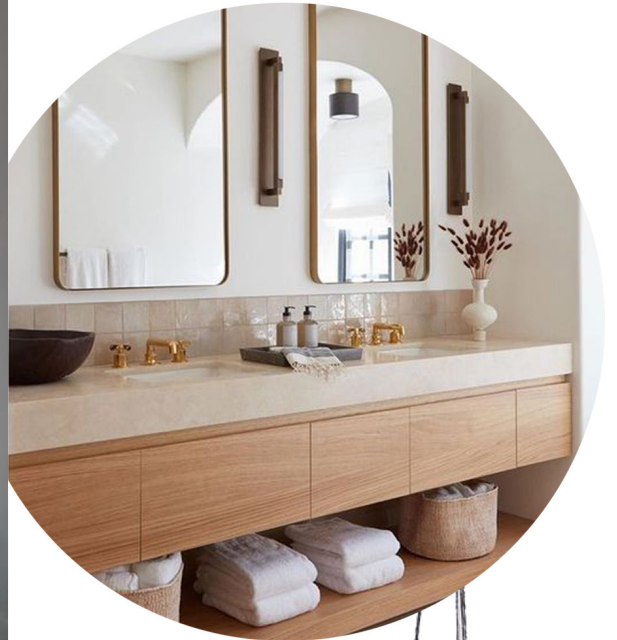
Bij het binnenkomen, krijgen bewoners de mogelijkheid om meteen naar hun woonunit te gaan, zonder daarbij een gemeenschappelijke ruimte te doorkruisen. Ook kunnen ze direct naar de centrale patio, of naar de gemeenschappelijke ruimtes die zich vooral op het gelijkvloers bevinden. De eerste deur naar rechts is de algemene gemeenschappelijke ruimte met keuken, eetplaats en zitplaats. Voorbij de patio komen we in de hobby-ruimte met schuifwanden die opgezet kunnen worden naar de patio. Daarnaast bevindt zich een tweede trap naar boven samen met de wasruimte. Tenslotte hebben we links de speelruimte voor de kinderen.

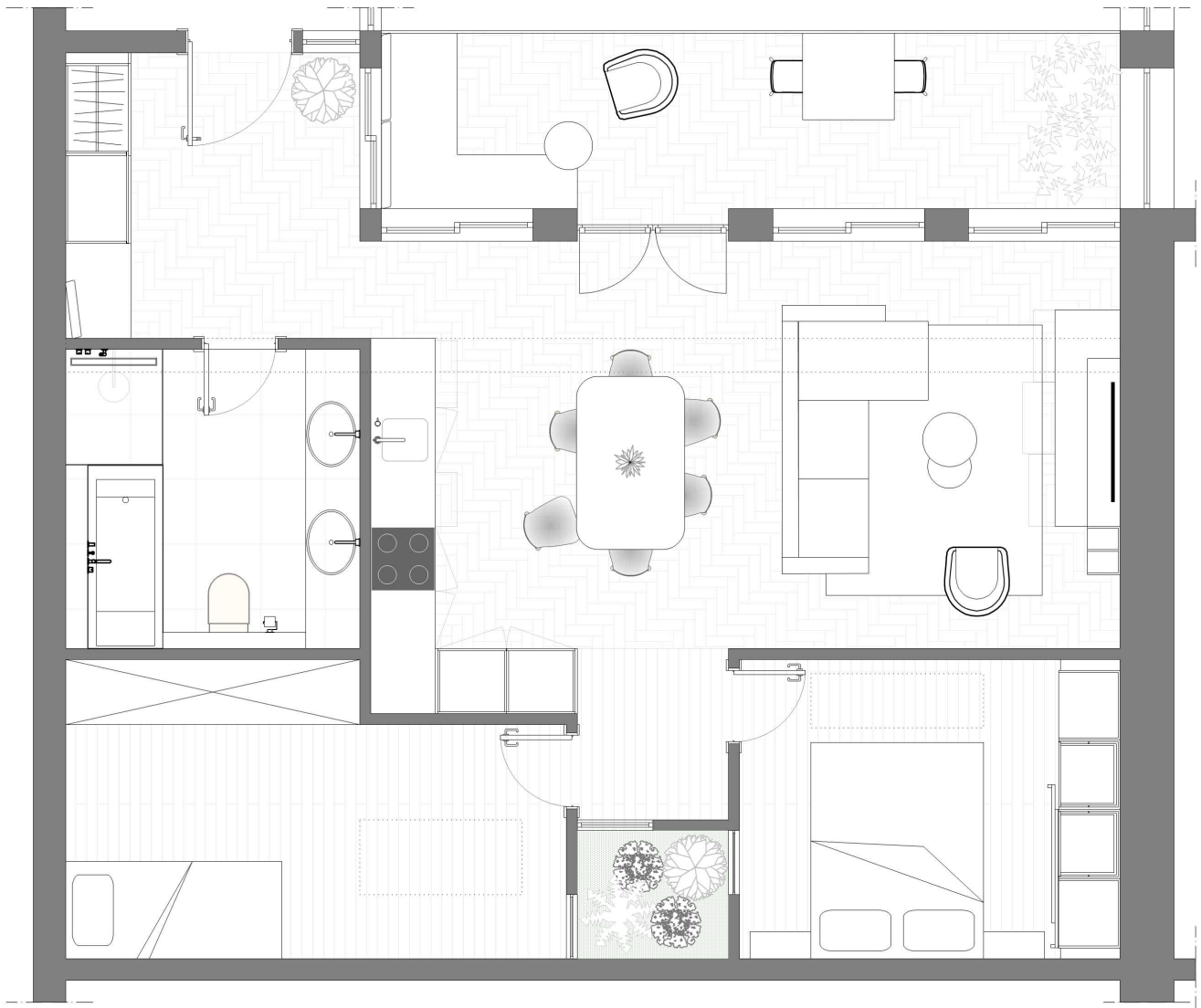
De woonunit van Jeanine bevindt zich op het gelijkvloers en is via de hal bereikbaar. De overige drie units bevinden zich op het eerste verdiep. Het eerste verdiep vormt de rustigere en stillere zone. Hier bevinden zich ook de gastenkamer en de 'stille ruimte'. Deze stille ruimte kan multifunctioneel gebruikt worden als bibliotheek, studeerruimte, meditatie ruimte, bidruimte, etc. De onderste woonunit is van Kelly en Mohammed. Deze heeft een balkon naar de patio toe. Dit zal de woonunit zijn die in detail zal uitgewerkt worden.

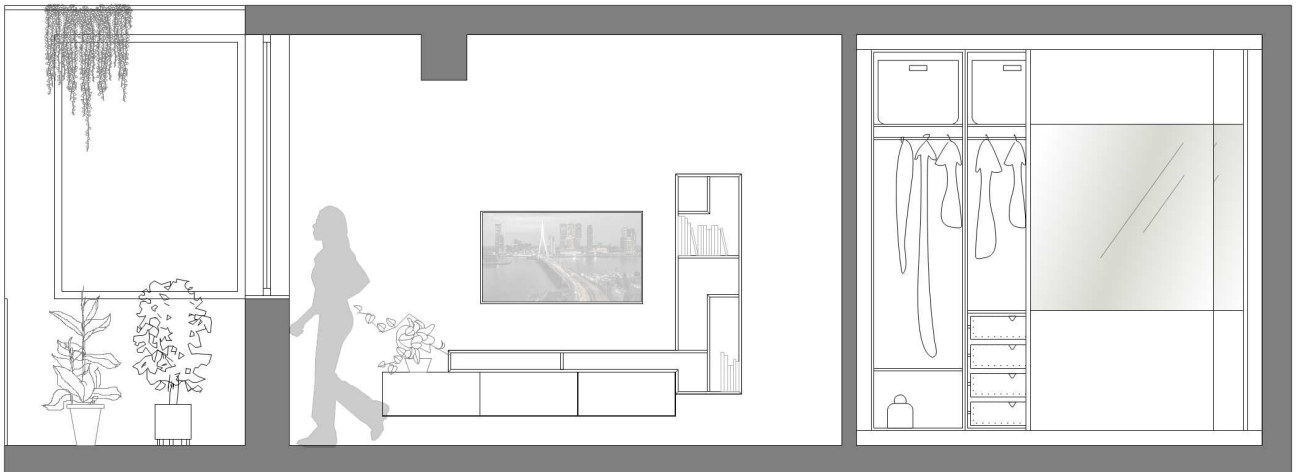
Figuur 78: Snede, bron: auteur

Figuur 79; voorlopig moodboard, bron: auteur

Figuur 80: Grondplan woonunit, bron: auteur

Figuur 81: Snedes woonunit, bron: auteur

8. Referentielijst

8.1. Figurenlijst

- FIGUUR 1: VORMEN VAN GEMEENSCHAPPELIJK WONEN, BRON: AUTEUR
FIGUUR 2: SCHEMA CENTRAAL WONEN, BRON: AUTEUR
FIGUUR 3: SCHEMA COHOUSING, BRON: AUTEUR
FIGUUR 4: SCHEMA WOONGROEP, BRON: AUTEUR
FIGUUR 5: SCHEMA GEMEENSCHAPSHUIS, BRON: AUTEUR
FIGUUR 6: SCHEMA LEEFGEMEENSCHAP, BRON: AUTEUR
FIGUUR 7: SCHEMA TWEEWONST, BRON: AUTEUR
FIGUUR 8: TABEL AANTAL JAREN TUSSEN OPSTART EN BEWONING CO-WONEN EN GEMEENSCHAPPELIJK WONEN, BRON: AUTEUR O.B.V. CIJFERS UIT (NIEUWE WOONINITIATIEVEN ENQUÊTE, 2018)
FIGUUR 9: GRAFIEK AANTAL COHOUSING PROJECT VLAANDEREN + BRUSSEL, BRON: AUTEUR O.B.V. (SAMENHUIZEN IN CIJFERS | SAMENHUIZEN VZW, 2018)
FIGUUR 10: GRAFIEK AANTAL COHOUSING PROJECTEN PER PROVINCIE, BRON: AUTEUR O.B.V. (SAMENHUIZEN IN CIJFERS | SAMENHUIZEN VZW, 2018)
FIGUUR 11: TABEL MATEN PERCEELSGROOTTE PAKISTAN, BRON: AUTEUR O.B.V. (MARABBA, Z.D.)
FIGUUR 12: GRONDPLAN TYPISCHE WONING PAKISTAANS PLATTE LAND, BRON: AUTEUR O.B.V. (MUGHAL, 2015)
FIGUUR 13: SNEDE TYPISCHE WONING PAKISTAANS PLATTE LAND, BRON: AUTEUR
FIGUUR 14: SCHEMA HAVELI, BRON: AUTEUR
FIGUUR 15: HAVELI ASIF JAH IN LAHORE (DAR, 2015)
FIGUUR 16: SCENE UIT SERIE BHAI, AFLEVERING 2, A PLUS
FIGUUR 17: AANDUIDING WINCIRCULATIE BINNEN HAVELI, BRON: AUTEUR
FIGUUR 18: AANDUIDING WINCIRCULATIE BINNEN EEN HAVELI, BRON: AUTEUR
FIGUUR 19: SCHEMA AANÉÉNSCHAKELING 'haveli'S, BRON: AUTEUR
FIGUUR 20: 'haveli'S IN PESHAWAR (S. M. KHAN, 2016)
FIGUUR 21: PAKISTAANS MEUBEL 'CHARPAE' (VANCE, 2013)
FIGUUR 22: WEEFPATROON 'CHARPAE' (KUMAR, 2016)
FIGUUR 23: 'CHARPAE'S' IN VERSCHILLENDE MATEN (APHROCHIC, 2019)
FIGUUR 24: HURKTOILET (3D REALISTIC SQUAT TOILET, Z.D.)
FIGUUR 25: KLASSIEK TOILET (LUCA VARESS DELANO STAAND TOILET, Z.D.)
FIGUUR 26: EEN TRADITIONEEL OOSTERSE EETKAMER (KURDISTAN, 2012)
FIGUUR 27: HUIJRA MET 'CHARPAE'S' IN CHUNGI ZARA KHEL (KHALIQ, 2015)
FIGUUR 28: 'haveli' UIT MARMER (HASHIM, 2018)
FIGUUR 29: HANDARBEID OP HOUT (YASIN, 2016)
FIGUUR 30: 'haveli' SETHI KARIM BAKSH IN PESHAWAR (USMAN, 2017)
FIGUUR 31: DETAIL HOUTWERK 'haveli' SETHI KARIM BAKSH (RABIA NOUREEN, Z.D.)
FIGUUR 32: HIMALAYAZOUTMUURCONSTRUCTIE ("HIMALAYAN SALT TILES & BRICKS", Z.D.)
FIGUUR 33: GELIJKVLOERS (S. M. KHAN, 2016)
FIGUUR 34: EERSTE VERDIEP (S. M. KHAN, 2016)
FIGUUR 35: TWEEDE VERDIEP (S. M. KHAN, 2016)
FIGUUR 36: KARAM BUKSH SETHI 'haveli' SNEDE AA' (S. M. KHAN, 2016)
FIGUUR 37: KARAM BUKSH SETHI 'haveli' - AANZICHTEN EERSTE VERDIEP (S. M. KHAN, 2016)
FIGUUR 38: GRONDPLAN GULSHAN IQBAL WONING KARACHI, BRON: AUTEUR
FIGUUR 39: GRONDPLANNEN DRIEGEZINSWONING MULTAN, BRON: AUTEUR
FIGUUR 40: BINNENTUIN BUIGNAGE (EYNDE, 2017)

FIGUUR 41: GRONDPLAN COHOUSING BIJGAARDEHOF (BOGDAN & VAN BROECK, Z.D.)

FIGUUR 42: SNEDE COHOUSING BIJGAARDEHOF (BOGDAN & VAN BROECK, Z.D.)

FIGUUR 43: SNEDE COHOUSING BIJGAARDEHOF (BOGDAN & VAN BROECK, Z.D.)

FIGUUR 44: WONINGTYPES GUMMARUSHOF (VAN DESSEI ET AL., 2019)

FIGUUR 45: COLLECTIEVE RUIMTES GUMMARUSHOF (VAN DESSEI ET AL., 2019)

FIGUUR 46: RENDER GUMMARUSHOF (DENCI-STUDIO – PROJECTEN – GUMMARUSHOF - COHOUSING, Z.D.)

FIGUUR 47: (COHOUSING VINDERHOUTE, Z.D.)

FIGUUR 48: EEN AANTAL KAMERS GESCHIKT ROND DE CENTRALE HAL OP DE BEGANE GROND (BOVENBOUW, Z.D.)

FIGUUR 49: EERSTE VERDIEP (BOVENBOUW, Z.D.)

FIGUUR 50: TWEDE VERDIEP (BOVENBOUW, Z.D.)

FIGUUR 51: DUPLEX IN HET DAK (BOVENBOUW, Z.D.)

FIGUUR 52: DE CENTRALE HAL (BOVENBOUW, Z.D.)

FIGUUR 53: KARAM BUKSH SETHIS 'haveli' (S. M. KHAN, 2016)

FIGUUR 54: GULSHAN IQBAL WONING KARACHI, BRON: AUTEUR

FIGUUR 55: DRIEGEZINSWONING MULTAN, BRON: AUTEUR

FIGUUR 56: KARAM BUKSH SETHIS 'haveli' (S. M. KHAN, 2016)

FIGUUR 57: GULSHAN IQBAL WONING KARACHI, BRON: AUTEUR

FIGUUR 58: DRIEGEZINSWONING MULTAN, BRON: AUTEUR

FIGUUR 59: BINNENTUIN BUIGNAGE (EYNDE, 2017)

FIGUUR 60: COHOUSING BIJGAARDEHOF (BOGDAN & VAN BROECK, Z.D.)

FIGUUR 61: GUMMARUSHOF (VAN DESSEI ET AL., 2019)

FIGUUR 62: (COHOUSING VINDERHOUTE, Z.D.)

FIGUUR 63: GROEPSWONING ZOERSEL GUMMARUSHOF (BOVENBOUW, Z.D.)

FIGUUR 64: STRAATBEELD GEKOZEN PAND, BRON: GOOGLE STREETVIEW

FIGUUR 65: STRAATBEELD GEKOZEN PAND (AHMADIYYA MOSLIM GEMEENSCHAP BELGIË, 2018)

FIGUUR 66: BOVENZICHT PAND, BRON: GOOGLE STREETVIEW

FIGUUR 67: BIDPLAATS (AHMADIYYA MOSLIM GEMEENSCHAP BELGIË, 2018)

FIGUUR 68: OPENING BAIT-UR-RAHEEM (AHMADIYYA MOSLIM GEMEENSCHAP BELGIE, 2018)

FIGUUR 69: BIDPLAATS BAIT-UR-RAHEEM (AHMADIYYA MOSLIM GEMEENSCHAP BELGIE, 2018)

FIGUUR 70: BIBLIOTHEEK BAIT-UR-RAHEEM EERSTE VERDIEP (AHMADIYYA MOSLIM GEMEENSCHAP BELGIE, 2018)

FIGUUR 71: BESTAANDE SITUATIE, AFBRAAK EN UITBREIDING, NIEUW GRONDPLAN; BRON: AUTEUR

FIGUUR 72: (WAVEBREAKMEDIA, Z.D.)

FIGUUR 73: (RICHARDSON, 2017)

FIGUUR 74: (WAVEBREAKMEDIA, Z.D.)

FIGUUR 75: (WAVEBREAKMEDIA, Z.D.)

FIGUUR 76: GELIJKVLOERS, BRON: AUTEUR

FIGUUR 77: EERSTE VERDIEP, BRON: AUTEUR

FIGUUR 78: SNEDE, BRON: AUTEUR

FIGUUR 79: VOORLOPIG MOODBOARD, BRON: AUTEUR

FIGUUR 80: GRONDPLAN WOONUNIT, BRON: AUTEUR

FIGUUR 81: SNEDES WOONUNIT, BRON: AUTEUR

8.2. Referentielijst

- 3d realistic squat toilet. (z.d.). Geraadpleegd 29 april 2020, van <https://www.turbosquid.com/3d-models/3d-realistic-squat-toilet/657637>
- Afary, J. (1998, september). *The war against feminism in the name of the almighty: Making sense of gender and muslim fundamentalism*. 21.
- Ahmad, N., & Muhammad, N. (2019). *Understanding Pakhtun Hujra (A Socio-Cultural Institute) and Its Relevance to Peacebuilding*. *Pakistan Journal of Criminology*, 11(2), 120.
- Ahmad, T., Ullah, S., Uddin, S., & Mohammad, I. (2013). *Joint and Nuclear Family System in Pashtuns Society*. *Applied Science Reports*, 1(1). https://www.academia.edu/7170291/Joint_and_Nuclear_Family_System_in_Pashtuns_Society
- Ahmadiyya moslim gemeenschap België. (2018, september 13). *HOOFD VAN AHMADIYYA MOSLIM GEMEENSCHAP HULDIGT BAITUR RAHEEM MOSKEE IN BELGIË IN | Ahmadiyya Moslim Gemeenschap België*. <https://www.ahmadiyya-islam.org/be-nl/persberichten/hoofd-van-ahmadiyya-moslim-gemeenschap-huldigt-baitur-raheem-moskee-in-belgie-in/>
- Ahmed, H. (2016). Types of wood used in Pakistan for making furniture and other items. Mustakbil.Com. <https://www.mustakbil.com/read/article/5404>
- AphroChic. (2019, juni 27). *Discover the Wonderful History of Indian Charpoy Beds*. The Spruce. <https://www.thespruce.com/history-of-indian-charpoy-beds-1975678>
- Béguinage Viaduc. (2012, december 14). *Un beau projet de La Viale Europe à Bruxelles*. <https://viale15ans.wordpress.com/beguinage-viaduc-un-beau-projet-de-la-viale-europe-a-bruxelles/>
- Besten, L. den. (2011). *De islam in notendop*. https://www.academia.edu/1177126/De_islam_in_notendop
- BOGDAN & VAN BROECK. (z.d.). Geraadpleegd 14 april 2020, van <https://www.bogdanvanbroeck.com/projects/5465/>
- BOVENBOUW. (z.d.). Geraadpleegd 17 maart 2020, van <https://bovenbouw.be/>
- Brauer, J. (2001). *Finse studie over het binnenklimaat van de woning*.
- Brusselmans, L., Depraetere, A., De Decker, P., Hubeau, B., Ryckewaert, M., Van Damme, W., Van den Broeck, K., Van de Houte, K., Vermeir, D., & Verstraete, J. (2019). *Nieuwe wooninitiatieven: De tweede golf*. *Leuven-Steunpunt wonen*.
- Cohousing Gummarushof Mechelen. (z.d.). Geraadpleegd 15 april 2020, van <https://samenwonenmechelen.wordpress.com/>
- Cohousing in Denemarken. (z.d.). Geraadpleegd 8 april 2020, van <http://www.samenhuizen.net/cohousingdk/inleiding.htm>

- Cohousing Vinderhoute. (z.d.). Stramien. Geraadpleegd 15 april 2020, van https://stramien.be/project/080021_vinderhoute/
- Cohousing Vinderhoute – *Een vree wijs cohousing project in het Gentse*. (z.d.). Geraadpleegd 16 maart 2020, van <http://www.cohousingvinderhoute.be/>
- Dar, N. (2015, juni 1). *Gems of Lahore—The havelis—Pakistan Today*. <https://www.pakistantoday.com.pk/2015/05/30/gems-of-lahore-the-havelis/>
- De Bisschop, I. (2018, juni 13). *Waarom cohousing kunst-en vliegwerk blijft*. <https://www.tijd.be/netto/vastgoed/waarom-cohousing-kunst-en-vliegwerk-blijft/10021539.html>
- De Cauter, L., & King, J. (2013). *Notes on Urbanity*. 8–13.
- De vijf Zuilen van de Islam. (z.d.). Geraadpleegd 27 maart 2020, van <https://www.ahmadiyya-islam.org/be-nl/islam/de-vijf-zuilen-van-de-islam/>
- De Vrieze, M. (2012, november). *Dossier cohousing, wonen anders bekeken*. 3(284).
- DENC!-STUDIO. (z.d.). *Gummarushof—Cohousing*. DENC!-STUDIO. Geraadpleegd 15 april 2020, van <https://www.denc-studio.be/projecten/gummarushof-cohousing>
- Devloo, J. (2013). *Cohousing in Vlaanderen*. https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/033/261/RUG01-002033261_2013_0001_AC.pdf
- Diva, J. (2017, mei 20). *Cohousing Benefits*. Urban Design. <https://2016-2017.nclurbandesign.org/2017/05/cohousing-benefits/>
- Drooghmans, L. (z.d.). *Studenten analyseren Vlaamse cohousingprojecten*. Architectuurwijzer. Geraadpleegd 14 april 2020, van <http://architectuurwijzer.be/studenten-analyseren-vlaamse-cohousingprojecten/>
- Drooghmans, L. (2019, oktober 24). *Hoe werkt het coöperatieve woonmodel in Zürich?* Architectuurwijzer. <http://architectuurwijzer.be/hoe-werkt-het-cooperatieve-woonmodel-in-zurich/>
- Eigendomsstatuut. (z.d.). Geraadpleegd 10 maart 2020, van [/nl/eigendomsstatuut](#)
- Eynde, H. V. D. (2017, september 2). *Het begijnhof waar kuisheid niet hoeft*. De Standaard. https://www.standaard.be/cnt/dmf20170901_03048773
- Fagan, B., & Durrani, N. (1894). *What We Did in Bed: A Horizontal History*. Yale University Press.
- FLANAGAN, S., SALEM, G. J., WANG, M.-Y., SANKER, S. E., & GREENDALE, G. A. (2003). *Squatting Exercises in Older Adults: Kinematic and Kinetic Comparisons*. *Medicine and science in sports and exercise*, 35(4), 635–643. <https://doi.org/10.1249/01.MSS.0000058364.47973.06>
- Gemeenschappelijk wonen en woningdelen. (z.d.). www.vlaanderen.be. Geraadpleegd 6 maart 2020, van <https://www.vlaanderen.be/gemeenschappelijk-wonen-en-woningdelen>
- Haque, R. (2003). *Purdah of Heart and the Eyes: An Examination of Purdah as an Institution in Pakistan*. https://www.academia.edu/36203251/purdah_of_Heart_and_the_Eyes_An_Examination_of_purdah_as_an_Institution_in_Pakistan

- Hashim, G. (2018). AmerAdnan Associates. Ameradnan.Com. <https://www.ameradnan.com>
- Haveli—A Symphony of Art and Architecture. (z.d.). The New Indian Express. Geraadpleegd 13 maart 2020, van <https://www.newindianexpress.com/cities/bengaluru/2014/oct/27/haveli---A-Symphony-of-Art-and-Architecture-675871.html>
- Himalayan Salt Tiles & Bricks. (z.d.). Ittefaq Salt. Geraadpleegd 29 april 2020, van <https://www.ittefaqsalt.com/salt-bricks/>
- Hoet, R. (2015). Collectief wonen in Vlaanderen en Brussel. <https://www.scriptiebank.be/sites/default/files/Collectief%20wonen%20in%20Vlaanderen%20en%20Brussel%20-%20Ruben%20Hoet.pdf>
- Huiswerk | Archipel. (z.d.). Geraadpleegd 16 april 2020, van <https://archipelvzw.be/nl/archief/architecten/64/huiswerk>
- Ibrahim Al-Kaysi, M. (z.d.). *Zeden & gewoonten in de Islam*. Noer.
- Iqbal, N. (2018). *RESUSCITATION OF SETHI HAVELIS THROUGH SUSTAINABLE ADAPTIVE REUSE*. U Hasselt. https://www.researchgate.net/publication/334737915_RESUSCITATION_OF_SETHI_HAVELIS_THROUGH_SUSTAINABLE_ADAPTIVE_REUSE_BY_NAVEED_IQBAL
- Is a Flat Roof Better Than a Sloping One? (z.d.). A Blog about Real Estate, Lifestyle and Tourism in Pakistan | Zameen Blog. Geraadpleegd 12 maart 2020, van <https://www.zameen.com/blog/flat-vs-sloping-roofs.html>
- Jonckheere, L., Kums, R., Maelstaf, H., & Maes, T. (2010). 'Samenhuizen in België: Waar staan we, waar gaan we'. 'Samenhuizen vzw' i.s.m. 'Artesis Hogeschool, Antwerpen' en 'Habitat et Participation, asbl'.
- Khaliq, F. (2015, april 1). *Shamozai hujra: The tie that binds Chungi Zara's residents*. The Express Tribune. <https://tribune.com.pk/story/862030/shamozai-hujra-the-tie-that-binds-chungi-zaras-residents/>
- Khan, M. B., Ghumman, A. R., & Hashmi, H. N. (2008). *Social and Environmental Impact of Hujra*. https://www.researchgate.net/publication/240579964_Social_and_Environmental_Impact_of_Hujra
- Khan, S. M. (2016). *The Sethi merchants' haveli's in Peshawar, 1800-1910: Form, identity and status*. 289.
- Kumar, S. (2016, september 8). *Cot in action: A short history of the Indian khaat, from Ibn Battuta to Rahul Gandhi*. <https://scroll.in>. <http://scroll.in/article/815912/cot-in-action-a-short-history-of-the-indian-khaat-from-ibn-battuta-to-rahul-gandhi>
- Kurdistan. (2012). *Kurdistan*. <https://kurdistania.tumblr.com/post/16770247121/a-traditional-kurdish-dining-room>
- Livingston, A. (z.d.). *Communal Living & Cohousing – Types & Benefits*. Money Crashers. Geraadpleegd 9 april 2020, van <https://www.moneycrashers.com/communal-living-cohousing-types-benefits-intentional-communities/>
- Luca Varess Delano Staand Toilet. (z.d.). Geraadpleegd 29 april 2020, van <https://www.x2o.be/nl/badkamer/toiletten/staande-toiletten/luca-varess-delano-staand-toilet-45352>

- MacDonald, A. (2010, oktober 19). *Why eating slowly may help you feel full faster*. Harvard Health Blog. <https://www.health.harvard.edu/blog/why-eating-slowly-may-help-you-feel-full-faster-20101019605>
- Marabba. (z.d.). Geraadpleegd 11 maart 2020, van <https://www.sizes.com/units/marabba.htm>
- McCamant, K., & Durrett, C. (1988). *Cohousing: A contemporary approach to housing ourselves*. Berkeley, Calif. : Habitat Press. <http://archive.org/details/cohousingcontemp00mcca>
- Mughal, M. aurang Z. (2015). *Domestic Space and Socio-spatial Relationships in Rural Pakistan*. <https://doi.org/10.1177/0262728015581287>
- NWS. *Niet iedereen moet in appartementen in woontorens wonen, dat is wat de pers ervan maakt*. vrtnws.be. <https://www.vrt.be/vrtnews/nl/2019/06/25/opinie-vlaamse-bouwmeester/>
- NWS. *Vlaming gaat steeds kleiner wonen*. vrtnws.be. https://www.vrt.be/vrtnews/nl/2014/10/25/_vlaming_gaat_steedskleinerwonen-1-2129045/
- Over Pakistan. (z.d.). Geraadpleegd 12 maart 2020, van <http://pakistanembassy.se/about-pakistan/>
- Pakistan, Islam in—Oxford Islamic Studies Online. (z.d.). Geraadpleegd 27 maart 2020, van http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t125/e1809?_hi=1&_pos=1
- Peeters, C. (2019, oktober 10). *Limburgers wonen vaker onder één dak*. Radio 2. <https://radio2.be/limburg/limburgers-wonen-vaker-onder-een-dak>
- Rasheed, S. A. (2015). *Why the joint family system is the best to bring up children*. https://www.academia.edu/15392894/Why_the_joint_family_system_is_the_best_to_bring_up_children
- Samenhuizen in cijfers | Samenhuizen VZW. (2018, november). <https://www.samenhuizen.be/samenhuizen-cijfers>
- Sampath, P. (2017). *10 Benefits of Eating While Sitting on the Floor* <https://www.sikh24.com/2017/08/09/10-benefits-of-eating-while-sitting-on-the-floor/>
- Saraswat, S. (z.d.). *Understanding Courtyard Design through haveli's of Rajasthan*. Geraadpleegd 11 april 2020, van https://www.academia.edu/1009411/Understanding_Courtyard_Design_through_haveli's_of_Rajasthan
- Sethi Muhammad, Y. (2002). *Peshawar ka Sethi Khandaan, Mukhtasir Ahwal*.
- Shehzad, H. (2016, juli 3). *Importance of joint family*. The Nation. <https://nation.com.pk/03-Jul-2016/importance-of-joint-family>
- Shikha, J. (2002). *The haveli's of rajasthan form and identity*.
- Shikha, J. (2004). *haveli's: A Living Tradition of Rajasthan*. Shubi Publications.
- Spinks, R. (2017, november 9). *The forgotten art of squatting is a revelation for bodies ruined by sitting*. Quartz. <https://qz.com/quartz/1121077/to-solve-problems-caused-by-sitting-learn-to-squat/>
- Sunday, D. (2006). *The Sethi Family: Sethi Mohalla in Peshawar*. Geraadpleegd 16 april 2020, van <http://sethi-family.blogspot.com/2006/11/sethi-mohalla-in-peshawar.html>

- Terakado, H. (1973). *Sitting on the Floor versus Sitting on a Chair*. *Journal of Human Ergology*, 2(1), 91–92. <https://doi.org/10.11183/jhe1972.2.91>
- Usman. (2017). <https://iamtotallytrashed.tumblr.com/post/129559855927/built-by-sethi-karim-bakhsh-in-1882-sethi-haveli/amp>
- Vance, R. (2013). *Village life in Asia*. Geraadpleegd op 14 mei 2020
- Van Dessei, R., Van Gestel, A., & Vandebek, L. (2019). *Cohousing Gummarushof*. <http://architectuurwijzer.be/wp-content/uploads/2019/02/Gummarushof.pdf>
- Van Gerrewey, C. (z.d.). *Architectuur België: 25 jaar in 75 projecten*. Lannoo.
- Von Münch, E., & Milosevic, D. (2015). *Qualitative survey on squatting toilets and anal cleansing with water with a special emphasis on Muslim and Buddhist countries by using the SuSanA discussion forum*. <https://www.susana.org/en/knowledge-hub/resources-and-publications/library/details/2302>
- Wat is het? | Samenhuizen VZW. (z.d.). Geraadpleegd 6 maart 2020, van <https://www.samenhuizen.be/wat-het>
- What is Cohousing? | Oxford Cohousing. (z.d.). Geraadpleegd 9 april 2020, van https://www.oxfordcohousing.org.uk/?page_id=148
- Yasin, A. (2016, april 3). *Continuing the traditional art of hand-carving wood*. DAWN.COM. <http://www.dawn.com/news/1249676>
- Zaweed, S. (2014). *THE ORGANISATION OF SPACE IN THE HAVELIS OF RAJASTHAN*. https://www.academia.edu/20105532/THE_ORGANISATION_OF_SPACE_IN_THE_HAVEL%20OF_RAJASTHAN

